

Борис МИЛОСАВЉЕВИЋ

(Београд, Балканолошки институт САНУ)

borismiloss@gmail.com

БОГДАН ПОПОВИЋ. КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ, КЊИЖЕВНО ВАСПИТАЊЕ И ДРУШТВЕНА КРИТИКА (ТЕОРИЈА СКОРОЈЕВИЋА)*

Кључне речи: морал, култура, књижевност, друштво, скоројевићи, политика

Апстракт: У раду се разматрају питања која су Богдана Поповића веома заокупљала, а нису у средишту пажње оцена његовог рада – морално питање, културни образац и друштвена критика, односно теорија скоројевића. Ова питања су повезана са Поповићевим схватањем књижевног васпитања и дају објашњење за његову строгост и непопустљивост у појединим књижевним питањима. Поповић нарочиту пажњу посвећује решавању моралних проблема. Наглашава важност књижевног образовања истичући његову васпитну вредност. Критику политичког радикализма Поповић је усвојио од Тена (Hippolyte Taine), који ју је преузео од Берка (Edmund Burke). Теорија скоројевића била је полазна тачка за политичка промишљања. У Поповићево време није, као касније, владало схватање историје и друштвених односа као борбе две економске класе, буржоазије (грађанства) и пролетаријата (радничке класе). Да би се разумели Богдан Поповић и тема скоројевића, неопходно је целовито сагледати друштво његовог времена, избегавајући замке идеолошких шаблона, које су постале праве предрасуде у научној методологији.¹

* Рад је написан у оквиру пројекта бр. 177011 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Ове године (2014) је 150-годишњица рођења и 70-годишњица смрти Богдана Поповића (20. децембар / 1. јануар 1863/4 – 25. октобар/ 7. новембар 1944). Богдан Поповић је по јулијанском календару рођен 1863, а по грегоријанском 1864. године. Због тога се у литератури могу наћи различите године његовог рођења (1863, 1864). Када би се годишњица Поповићевог рођења славила по јулијанском календару, могло би се рећи да је рођен 1863. године, али би дан прославе остао исти, пошто је 20. децембар по јулијанском календару 1. јануар по грегоријанском, када се узме у обзир размак дана који је важио у време Поповићевог рођења. Пошто је у међувремену додат још један дан, 20. децембар 2013. (по јулијанском календару) је 2. јануар 2014. године (по грегоријанском календару). У историографији се, поред дана по јулијанском календару, наводи дан по грегоријанском календару који је био у време рођења. Богдан Поповић је рођен у Београду, у Кнежевини Србији, у којој је званичан био јулијански календар, 20. децембра 1864. године. Тог дана у Земуну, у држави у којој се време рачунало по грегоријанском календару, био је 1. јануар 1864. године. У сваком случају, 150-годишњица Поповићевог рођења је по данашњем званичном државном календару 2014, а не 2013. године. Поповић је умро пре 70 година, 7. новембра 1944. године, на дан 27-годишњице Октобарске револуције (25. октобар/ 7. новембар 1917). Ове године је обележена 100-годишњица смрти Јована Скерлића, који је умро 2/15. маја 1914. године.

Богдан Поповић је био веома утицајан, али, за разлику од свог млађег колеге, ученика и пријатеља, Јована Скерлића, никада није био и омиљен. Речи Јована Ристића, кнежевског и краљевског намесника: „Ја не тражим популаритет! Ја хоћу ауторитет!”, као да се у потпуности могу применити у случају Богдана Поповића.² Већ уз само име Богдана Поповића намећу се асоцијације: објективизам, ауторитет, естетизам, аристократизам, индивидуализам, самодисциплина и дистанца.³ „Скерлић” звучи топлије и другарски блиско. Скерлић је био допадљив као личност и као писац. Захваљујући својим јасним утисцима, како указује Богдан Поповић, имао је способност да за своју оцену или мишљење „нађе збијен и духовит израз који особину јасно карактерише, и ствар одмах класира” урезујући је у памет као „етикету мисли”. Поповић напомиње да је „’етикетирање’ мисли” стилистички начин који неки писци радо употребљавају и да је „ретко ко био срећнији од Скерлића у налажењу тих ’етикета” (Поповић, „Јован Скерлић”, 2001: 326).⁴

Поређење Богдана Поповића и Јована Скерлића има важан методолошки разлог. Након револуције свим наукама је наметан марксистички дијалектички материјализам као основна методологија. Предавачи на Универзитету у Београду који нису хтели да се опортунистички приклоне комунистима, оптуживани су за ненаучност (јер је дијалектички материјализам постао једина научна метода) и одстрањивани су са факултета (најчешће одлукама непосредне демократије, тј. актива Народне студентске омладине која је будним оком пратила да ли се њихови професори придржавају марксистичких директива о научној методологији). У поратно време личности из српске прошлости вредноване су према својој блискости или удаљености од тзв. напредних револуционарних (социјалистичких/комунистичких) идеја.⁵ У овој класификацији лоше су прошли Слободан Јовановић, „конзервативац по своме идеолошком, па и психолошком построју”, „непријатељ народа” (Богдановић 1946), „мрачњачки историчар”, „шестојануарски законодавац”, „’З’ – идеолог” (Зоговић 1946), „водећи историчар реакционарне српске буржоазије” (Петровић 1965: 4), „лажни научник и народни непријатељ” (Недељковић 1971: 367) и Богдан Поповић („фина политика, сва у лицемерству, у језуитизму

² Милићевић (1901: 146) тврди да је ове познате речи Јован Ристић изговорио када није изабран у одбор који је разматрао питање установљења Српске народне банке (1856).

³ „Ужи круг [Поповићевих] пријатеља и с разлогом оданих ученика никада не помиње његово име без патоса, или заноса, можда извештаченог, намерног и срачунатог, али ипак необичног, нарочито с обзиром на нашу средину и наше нарави” (Пандуровић 1931: 305).

⁴ О Скерлићевој популарности упечатљиво сведоче некролози и описи његове сахране у *Српском књижевном гласнику* и мемоарски записи (Стојимировић, „Скерлић”, 2008: 694–695).

⁵ Југословенски комунисти су из спољнополитичких разлога комунизам називали социјализмом и народном демократијом (Milanov 1952: 58).

западњака који се ородио са Византинцем” (Глигорић 1945: 6, 9); „’богдановски’ декадентни естетички формализам ’финих’ и ’чистих’ естетичких осећања”, „аристократски формализам и импресионизам ’чисте уметности”” (Недељковић 1949: 26). С друге стране, фаворизовани су „млади” и „напредни” социјалисти и егалитаристи, као што је Светозар Марковић, „прави наследник Вуковог револуционарног погледа на свет” (Недељковић 1952: 63). Иако је у почетку Јован Скерлић критикован као „опортуниста и уски практициста” (Недељковић 1952: 71) и „заслепљени противник револуционарне социјалдемократије” (Гавриловић 1953: VIII), касније је прихваћен као заступник „демократизације уметности” („насупротив учитељевом аристократизму” „да уметност постане својина и радост свију створења људских”, Стојковић 1972: 223, 225).⁶ Поједине оштрије политичке замерке Скерлићу треба разумети у контексту борбе против фракција (ревизиониста) у сопственим редовима, која је неретко била жешћа и беспопштеднија од борби против „класних непријатеља”.

Владајући поглед на историјски развој српског друштва израђен је марксистичким изоштравањем и допуњавањем Марковићевих и Скерлићевих гледишта. Њихови тзв. напредни ставови, без обзира на одступања од марксизма, служили су као потврда исправности пута српског (југословенског) друштва у социјализам (комунизам), а непосредан и посредан утицај Маркових гледишта у њиховим делима био је погодан тло за допуне или надградњу у духу новијих марксистичких схватања.⁷ Поратни

⁶ Доситеј Обрадовић и Јован Скерлић су у почетку критиковани због недовољне револуционарне доследности, као малограђански (ситнобуржоаски) ревизионисти (Доситејева „расплинута еклектика”, „јозефинистички сакрива, кријумчари, ограничава, тупи оштрицу просветитељског револуционарног језгра”; „Туцовић је води непоштедну борбу противу [...] опортуниста и уских практициста [...] Косте Јовановића и Јована Скерлића”). Пошто Туцовић није сасвим правоверан, јер је припадао опцији супротној од Лењинове, његово место у пантеону напредних српских претеча комунистичке револуције донекле је релативизовано, а напредни просветитељи, Доситеј и Скерлић, рехабилитовани и уклопљени у марксистички поглед на свет („доситејевски покрет [се] интегрисао у вуковски”). Вид. Keršovani 1960, 279–293; Недељковић 1952: 61, 71; Стојковић 1972: 223, 225. Анализирајући Скерлићева политичка гледишта, Слободан Јовановић износи мишљење да је тешко одговорити на питање како би се Скерлић даље развијао као политичар. Можда би приступио републиканцима, а можда социјалистима Драгише Лапчевића: „Сигурно је, међутим, да не би пошао за комунистима. Његово слободоумље, његов рационализам, његова човечност не би му допустили да то учини” (Јовановић, „Политичке идеје Јована Скерлића”, 1991: 710). Где би Скерлић био између два рата, разматра и Кершовани: 1960, 293.

⁷ Скерлић неретко помиње Маркса, о коме пише са уважавањем, хвалећи његов „јасан, збијен и убедљив стил”. Наглашава да је Маркс у тексту *Шта ће бити од Турске у Европи*. „супротно мишљењу својих другова Енгелса [Friedrich Engels] и Либкнехта [Karl Liebknecht]”, изнео став „тако ласкав по српску нацију” (Скерлић, „Карл Маркс о Србима” [1910] 2000: 326–327). Касније закључује да је Маркс у овом тексту био само „нешто попустљивији у свом славофобском шовинизму, готово у пангерманском империјализму” (Скерлић 1922: 174–175). Еволуција Скерлићевог политичког мишљења засебна је тема. Почиње од утицаја кућног пријатеља Скерлићевих, Васе Пелагића („сврзимантија” као и „велики распоп Доситије” којим је Скерлић толико одушевљен), затим Мите

марксистички замерају Скерлићу што указује на универзалне и „непроменљиве законе историјског развитка”, а не наводи који су то закони (Гавриловић 1953: XIV). Иако не спомиње дијалектичко-материјалистичке законе развоја друштва и не следи доследно економски монизам, цела Скерлићева обимна елаборација о српском пречанском друштву XVIII века може се свести на марксистичке (економске) законе друштвеног развоја:

„Српско грађанство чим се прилагодило условима новог живота [...] повело је борбу против свемоћи црквене јерархије и духовних сталежа. Као и у целом свету, по непромењивим законима историјског развитка, и у српском друштву било је дошло до сукоба између насилничкога и коруптивног духовнога сталежа и просвећеног грађанства” (Скерлић 1923: 287; Гавриловић 1953 XIV).

Питање је да ли постоје овакви непроменљиви закони. Ако постоје, питање је да ли су универзални. Овакви искази су, међутим, широко прихватани. У време социјализма подразумевало се да су марксистички дијалектички закони друштвеног развитка научна истина. Комисија за идеолошки рад Централног комитета Савеза комуниста Југославије пажљиво је пратила историографију и давала смернице за писање историје.⁸ Иако су поједини забрањени научници и писци из прошлости касније рехабилитовани, пожељни и прихватљиви научници и писци из времена социјализма (комунизма) остали су скоро неупитни ауторитети (понекад и већи него раније), као што је и доминантна парадигма, према којој се тумачи српска историја XIX века, у основи остала иста. Неопходно је, међутим, проблемски и критички преиспитивати теоријске претпоставке тумачења прошлости. Уместо шаблонске, неретко и несвесно марксистичке интерпретације прошлости, треба стећи увид у то какве су доживљаје личности и догађаја, које историјска наука описује, имали људи тог времена. Само херменеутичко поступно испитивање, у којем се ослањамо искључиво на изворе (грађу) и правила тумачења,

Ценића (супротставља се „социјалистима-економистима као људима који се залажу за „социјализам без душе”, Матовић 1991: 109), Светозара Марковића (преко кога посредно долази и утицај Маркса) и Чернишевског, на шта се надовезују гледишта Жореса и Ренара. Скерлић је био функционер Српске социјалдемократске партије Димитрија Туцовића, а потом члан Главног одбора и народни посланик Самосталне радикалне странке, где (анархично, односно однеговано бунтовно) заступа ставове радикалне левнице, пошто је, како су с правом примећивале његове страначке колеге, остао социјалиста. Да је марксизам, поред француског социјализма, имао утицаја на Скерлића, указују и Јовановић „Јован Скерлић као историчар” 1991: 701; Keršovani 1960: 283 и др. Скерлићеву просветитељску слику развоја српског друштва дели и његов зет, Владимир Ђоровић (ожењен Јеленом Скерлић од 1910), професор историје и ректор Универзитета у Београду.

⁸ Комисија за идеолошки рад Централног комитета Савеза комуниста Југославије је нпр. сугерисала формирање „новог историчара” у духу „нове историје” (1964), упућујући на француску школу *Анала* која је блиска марксизму (Станковић, Димић 1996: 235).

омогућује стављање уврежених личних, политичких, генерацијских и научних предрасуда у заграде и правилно разумевање ставова личности из прошлости (Поповић, „Јован Скерлић као књижевни критичар”, 2001: 329).⁹

Богдан Поповић не подразумева тумачење развоја српског друштва које у својој основи има теоријске претпоставке социјализма и историјског материјализма. Његово схватање друштва, културног обрасца и улоге књижевног васпитавања не може се разумети из оквира парадигме изграђиване у доба социјализма. Да би се са данашњег временског растојања разумели Поповићеви ставови и схватиле нијансе које разликују слична гледишта тога времена, потребно је протумачити његове најопштије теоријске и политичке ставове поредећи их са ставовима који су уграђени у поратну парадигму, пре свега Скерлићевим.

Често се наглашава блискост Поповића и Скерлића као заступника модерног, европског правца у књижевности, што се поткрепљује истицањем њиховог (наводног) потпуног сагласја у проучавању књижевности и књижевној критици.¹⁰ Иако су Поповић и Скерлић западњаци и просветитељи, они су сасвим различити западњаци и просветитељи. Скерлић је социјалиста, следбеник интегралног (етичког) и може се рећи елитистичког социјализма свог професора, Ренара (Georges Renard), и социјалистичког вође Жореса (Jean Jaurès), функционер (Туцовићеве) Социјалдемократске партије, члан Главног одбора и народни посланик самосталних радикала,¹¹ ватрени атеиста,¹² противник цркве и наслеђивања приватне својине.¹³ Социјалисти се разликују од комуниста (само) по томе што сматрају да се до истог циља, бескласног друштва, може доћи и парламентарним путем, а не искључиво револуцијом и уништавањем класног непријатеља и његових сарадника (диктатура пролетаријата, Мар-

⁹ О проблемима филозофске херменеутике, филозофије историографије, теорије историје и тумачења у контексту гледишта која су делили Слободан Јовановић и Богдан Поповић вид. Милосављевић 2014.

¹⁰ Често се у истој реченици налазе имена Богдана Поповића и Јована Скерлића. Понекад се у истој реченици поред имена Богдана Поповића може наћи и име Светозара Марковића, па неупућени читалац може да стекне утисак да су у односу претходника и следбеника у теоријском смислу, а не само хронолошком.

¹¹ Скерлићевска теоријска становишта била су и остала социјалистичка. Сви радикали имали су таква уверења у младости, а многи и касније. Скерлићевска гледишта имао је нпр. Милан Грол.

¹² У разговору (5. септембра 1914) са Николајем Велимировићем Јован Жујовић је тврдио да Скерлић „није умро као атеиста, јер је у последњем разговору о томе усвојио агностицизам” (Жујовић 1986: 66).

¹³ „[...] кад су га, као сина, позвали да прими у наслеђе кућу коју су Скерлићи имали у Београду, изјавио [је] да му његова политичка начела не дозвољавају да верује у својину, а још мање да нешто поседује, те се одрекао наслеђа, што је многим око њега изгледало 'парада', 'поза' и лудост: 'Бар да се одрекао у корист сестара!' – замерано му је са свих страна. Али он је остао при свом”. (Стојимировић, „Јелена Скерлић”, 2008, 576)

ковићева „социјална ликвидација”, [1874] 1995: 142–143).¹⁴ Иако уважава одређене Скерлићеве центлменске особине,¹⁵ Поповићу је неприхватљив његов, dans l'air du temps, социјалистички радикализам („Јован Скерлић као књижевни критичар”, 2001: 336; „Бомарше” [1925] 2001: 151–152). Бранко Лазаревић (који има радикалско залеђе)¹⁶ упечатљиво описује како је на једној сликарској изложби (око 1906) снажно осетио ову разлику: „Између Скерлића и мене било је заједнице, између Поповића и Скерлића никако; изузев односа поштовања ученика према професору и дисциплине која их је везивала за *Гласник*” (Лазаревић 2001: 344–345, 405). Док Скерлић толико воли идеологију Француске револуције (Лазаревић 1975: 204) да за злочине револуционара окривљује жртву, стари режим (Скерлић, „Тен и Француска револуција”, [1905] 2000: 199),¹⁷ Богдан Поповић мисли да су јакобинци „дивљи сметањаци, кад нису пометени бандити”

¹⁴ Скерлић следи интегрални социјализам Беноа Малона (Benoit Malon) и Жоржа Ренара: „Овај је социјализам интегралан [...] Он у свом плану обухвата филозофију, уметност, књижевност, морал, породицу, све облике људске делатности, обраћа се свима онима који пате од неправди нашег савременог поретка, измиче замерци коју непријатељи тако често праве социјализму да тежи да успостави општу осредњост тиме што угушује гениј и унижава свакога ко прелази у средњи ниво” (Бегић 1966: 296). За разлику од Димитрија Туцовића и Радована Драговића, чија лектира више нису били Чернишевски (Николај Гаврилович Чернышевский) и Светозар Марковић, већ Маркс, Енгелс и Кауцки (Karl Kautsky), као и Плехановљева (Георгий Валентинович Плеханов) критика Чернишевског, Скерлићу је, осим француских социјалиста, прихватљив био и Бернштајн (Eduard Bernstein) (Матовић 1991: 103).

¹⁵ Богдан Поповић наглашава Скерлићеве центлменске особине: „Широка, великодушна природа, он није имао ни сенке зависти према својим такмацима. Милостив према потреби тима, непоколебљив ослонац за друга, пријатеља, и за свакога коме је његова помоћ била потребна, он је прошао кроз живот, користан свима добрима и за сваку добру ствар, без колебања, без позе, и скроман. Он је више пута био у тешким приликама; ја држим да знам најтеже: ни у једној од њих није ишао другом линијом до правом. Био је добар, био је мушко, био је човек” (Поповић, „Јован Скерлић”, 2001: 321). Сачувани су различити утисци о Скерлићу. Јован Жујовић бележи да је на састанку чланова Главног одбора Самосталне радикалне странке рекао да се Скерлић лако „заноси лепим фразама” и да „преувеличава опасности” (16/17. мај 1912, Жујовић 1986: 251). У писму Стојану Новаковићу Теодор Стефановић Виловски пише: „Скерлић, кога сам био заволео са његове објективности, ништа није бољи од Стојановића [Љубомира]. Откако је и он ушао у њихов Главни одбор, тако је исто био надувен и нетолерантан као и остали, јер је озбиљно замишљао да сад може све и да се без њега не може ништа” (14. јул 1911, [АС, СН 1230] Петровић 2004: 335). Павле Поповић бележи у свом ратном дневнику (петак, 5. децембар 1914) да му је један ђак из Сплита и Прага за Скерлића рекао: „’Ох, то што је био културан човек, ниједан није такав, све културно на њему, па кад говори!’” (П. Поповић 2001: 96)

¹⁶ Иако треба разликовати политички радикализам од Радикалне странке, њени оснивачи су следбеници социјалистичког радикализма Светозара Марковића.

¹⁷ Скерлић се служи нетачним аналогјама и софистеријом: „[Тен] је био једноставно неправедан према револуцији, заборављао да су сви велики верски и друштвени покрети, и хришћанство и мухамеданство, и реформација, ишли са великим катастрофама и крвопролићима. У осуди злочина које су револуционари чинили, он је заборављао да су ти људи имали васпитање које су им векови монархијскога и верскога угњетавања били дали” (Скерлић, „Тен и Француска револуција”, [1905] 2000: 199).

(„Бомарше”, [1925] 2001: 151–152). Поповић промишља на трагу берковске (Edmund Burke), односно теновске (Hippolyte Taine) филозофије наслеђа (чување наслеђа, поступност и законитост).¹⁸ Није црквен, али се носи са тешком дилемом вере и морала, док Скерлић неуморно војује против цркве, која је „увек и свуда иста, православна као и католичка” (Скерлић „Слободна мисао у Србији”, 2000: [1911] 146; „За слободу савести” 2000: [1909] 158–163). Богдан Поповић није имао „према цркви непријатељски став” и није као „Скерлић већ и само присуствовање црквеним обредима сматрао за повлађивање цркви у борби против научне мисли и политичке слободе” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 723). Када Јовановић, поредећи Поповића и Скерлића, указује да Поповић није имао непријатељски став према цркви, онда (у преводу са њиховог центлменског језика на данашњи, постсоцијалистички) то значи да је Скерлић имао непријатељски став према цркви.¹⁹ Скерлићева права омраза на Српску православну цркву по правилу се заобилази у оценама његовог дела (или образлаже увијено), што нема оправдања, јер Скерлић пише против цркве и хришћанства сасвим отворено и јасно. Слично је и у другим питањима (републиканизам, југословенство). Поповић промишља и вага (што „млади” тумаче као неодлучност), док је Скерлић одлучан и радикалан (што се често погрешно поистовећује са позитивним знањем друштвене и политичке истине). Поповић сматра да радикализам и реакционарство нису „згодно расположење за човека који тражи истину”, јер ко тражи истину „треба често да савлађује и најосновније своје нагоне, а не да толиким непосредним и унутрашњим узроцима забуне и самообмане додаје нове, даље и спољашње”. Наглашава да је политички радикализам („такозвани напредни политички погледи”) штетио Скерлићевом раду у књижевности. Наводи познати пример Скерлићеве критике приповетке „Школска икона” Лазе Лазаревића, због лика доброг свештеника и лошег радикалског (социјалистичког) учитеља (Скерлић, „Лазе К. Лазаревић”, [1906] 2000: 229–248; Поповић, „Јован Скерлић као књижевни критичар”, [1914/20] 2001: 335–337). Богдан Поповић и Слободан Јовановић су критичари основних филозофских и политичких становишта која следе Светозар Марковић и Јован Скерлић, који у својим текстовима често, у ствари, полемишу

¹⁸ О Берковој филозофији наслеђа вид. више у: Јовановић, „Берк” 1991; Никитовић 2014.

¹⁹ Није довољно познавати београдски стил да би се разумеле асоцијације и fine нијансе које подразумевају Поповић и Јовановић. Треба имати у виду да многе појмове разумевају имајући у виду њихово значење на енглеском, француском или немачком језику. Поповић често слободно користи стране речи у српском тексту, а некада даје и објашњења шта подразумевају нпр. у кућном, тј. породичном француском језику и сл. За разумевање њиховог унутрашњег ужег круга и правилно тумачење њихових објављених текстова незаменљива је рукописна заоставштина.

са њима. С правом се може претпоставити да у религиозним питањима Скерлић полемише са својим оцем.²⁰

Време у којем је живео Богдан Поповић много је даље од нашег времена него што се обично мисли. У његовим текстовима подразумевано је знање о обичајима и времену у којем је живео, а које се данас више не подразумева. Посебну замку за читаоца и тумача представљају термини који данас имају другачије значење од оног које је било уобичајено пре сто и више година. Никад не треба испуштати из вида предрасуду саморазумљивости која наводи на читавање данашњих схватања људима из прошлости. Понеки текстови остављају варљив утисак да су их писали наши савременици. Обично је, међутим, реч о ауторима чије су нам идеје добро познате и блиске јер су уграђене у наш образовни систем, пошто су биле политички прихватљиве и уклопљиве у шири марксистички оквир (Вук, Светозар, Скерлић, марксиста).²¹ Неупоредиво већи напор потребан је за разумевање гледишта која су заступали нпр. Љубомир Недић, Богдан Поповић и Слободан Јовановић.

За Поповића је „отменост и претањеност укуса” резултат целокупне отмености и „претањености” природе човекове. Није реч само о предуслову везаном за разумевање уметности (књижевност, сликарство, вајарство, музика), већ и за разумевање нијанси друштвеног живота. Поповић наглашава да друштвене („моралне”) науке захтевају „моћ суптилног интуитивног поимања ствари” (Поповић, „Теорија ’реда-по-ред’”, 2001: 63).²² Поратно разумевање друштва Поповићевог времена, међутим, није ни „претањено” нити „суптилно”, већ грубо симплификовано и редуковано на економске факторе и по правилу непоуздане статистичке податке. Из визуре марксистичког економског монизма, који и данас доминира у друштвеним и историјским наукама, немогуће је сагледати суптилне нијансе, слојевање, промене, развитак и

²⁰ Скерлићев отац, Милош Скерлић, Београђанин пореклом из Шумадије (Липовац код Тополе), био је „побожан православни и занесни русофил”, монархиста-карађорђевићевац, који је као противник Обреновића морао (након убиства кнеза Михаила 1868) да емигрира у Русију (Скерлић, „Писмо Петру Кочићу”, 2000: 112). Светозару Марковићу је посебно неприхватљиво шумадијско схватање монархије: „да ми у њој видимо ’Божије помазанике’, да ми држимо да је довољан тај један факт да извесна династија влада земљом [...] то је [...] противно нашој образованости, начелима науке, којој смо се учили” (Марковић [1870] 1987: 54–55).

²¹ Упркос упорним покушајима, Његош измиче марксистичком тумачењу. Иако се после пада социјализма Свети Сава вратио у школе, тумачи се као да је био следбедник Доситеја, а не на основу текста, нпр. *Жичке беседе*.

²² Другачије разумевање друштва од марксистичког и другачија социолошка терминологија се може видети у текстовима Богдана Поповића и Слободана Јовановића, као и у сачуваним сведочанствима о њиховим схватањима развоја друштва и описима европског и српског друштва у књижевности. Слободан Јовановић указује на нијансе у друштвеним односима којима је Пруст (Marcel Proust) посветио толику пажњу (Јовановић, „Марсел Пруст, *У тражњи изгубљена времена*”, 1991: 494). У једној белешци Јовановић (1901) указује да је Оскар Вајлд (Oscar Wilde) први извео пред јавност, односно на позоришну сцену, енглеско високо друштво (Јовановић 1901: 61–67).

константе друштвеног живота.²³ За марксистичку материјалистичко-дијалектичку историографију небитни су детаљи, јер само је пролетаријат честит, а беземљашни морални. Наши марксисти често су говорили о „малограђанском моралу буржоаског друштва”, „слободарској малограђанској интелигенцији” и малограђанским („ситнобуржоаским”) предрасудама (нација, породица, црква). Прихватљива им је и допадљива била марксистичко-крлежијанска (ослоњена на општа места аустроугарске државне пропаганде) слика „полукултурног и примитивног [наравно српског] друштва” и Богдана Поповића који „усред народа пастирског, биједног и неписменог [наравно српског], проповиједа западноевропски декадентни аристократизам” (Krlježa 1924/1925: 135–137). Превиђали су своју стварност у којој је усред „полукултурног и примитивног [комунистичког] друштва” Крлежа проповедао пургерски декадентни марксизам, а нова класа, на челу са Титом, демонстрирала сав неукус и разметљивост скоројевића (Јовановић 2006: 184–185). Иако су располагали фактографијом, потпуно им је била страна атмосфера света у којем је живео Богдан Поповић.²⁴

Пре комунистичких револуција није било широко прихваћено схватање друштвених односа као борбе две зараћене класе, буржоазије (грађанства) и пролетаријата (радничке класе). Уобичајена прича о развоју „грађанског друштва” има марксистичко порекло. Она није општеприхваћена у предратним текстовима, осим код марксистичких и социјалистичких аутора (Keršovani 1960: 279–293). Изграђена је према марксистичком погледу на развој светске историје и подразумева *вулгарно марксистичку* терминологију (капитализам, феудализам, класа, база и надградња, одраз и сл), која је и данас врло жива. Марксистички и социјалистички аутори користе појмове „грађанског” (буржоаског) научника, филозофа или уметника, са циљем да „раскринкају” класну и експлоататорску улогу државе, друштва, политике и науке које су, у случају Југославије, према њиховим схватањима, биле подређене економским интересима „шовинистичке и поробљивачке великосрпске милитаристичке и чаршиске” буржоазије (Недељковић 1949: 9). Појам *буржоаски научник* имао је пејоративно значење – научник који није „прави” научник, већ класно (не)свестан представник буржоаске

²³ Вид. критику марксистичког економског монизма у „Формалној социологији” и „Социологији религије” Слободана Јовановића.

²⁴ Због револуције која нас дели од времена Богдана Поповића и његових пријатеља, тај друштвени круг остаје непознат и туђ каснијим истраживачима. Пошто у њима виде потпуне странце, олако прихватају разна непроверена и непоткрепљена тврђења, најчешће о наводном страном, цинцарском пореклу или чланству у тајним удружењима и сл. Они који су у одређеној мери познавали старо друштво, обично се труде да то ничим не покажу у својим текстовима, уклапајући се у доминантни марксистички образац, или се труде да покажу посебну довитљивост када нападају друштво „старог режима”, што није било тешко у време перманентне диктатуре пролетаријата и „револуције која тече”. О друштвеном и интелектуалном кругу окупљеном око Љубомира Неђића и Драгутине Драгише Мијушковића, односно листа *Ред* и часописа *Српски преглед*, којем је припадао Богдан Поповић вид. Милосављевић 2012.

реакционарне идеологије у науци. Након пада комунизма, дошло се у апсурдну ситуацију да се хвали толико презирана буржоазија. Не назива се више буржоазијом, већ грађанством, појмом који се понекада поистовећује са појмом из сасвим друге традиције, тзв. цивилним друштвом. Грађанство се затим уклапа у теорију о модернизацији, еманципацији, европеизацији и урбанизацији (при том се меша или синтетише грађанско и градско), и потом пребацује из некада зле експлоататорске класе („великосрпске реакције” и „великосрпског расизма”, Недељковић 1949: 11) коју је револуција срушила, у сасвим бенигну (наводно политички неодговорну) тзв. средњу класу у коју се уносе сви могући друштвени редови и групе који нису нови богаташи или тзв. губитници транзиције. Потом се овај неиздиференцирани термин ретроактивно примењује на тумачење прошлости. Стара оцена модернизма као израза (одраза) „стасале грађанске класе” и (Скерлићевог) „самосталног либерализма” као највише „прогресивне границе нашег грађанства” (у којој се жалило што није прихватио револуцију и класну борбу, Гавриловић 1953: VIII), добија ново значење, али остаје у старој марксистичкој појмовној парадигми.

Богдана Поповића савременици нису сврставали у грађанство, нити он самог себе. Под грађанством, традиционално су, пре марксизма, углавном подразумевани различити привредни слојеви власника фирми (занати и индустрија, као и трговина).²⁵ Можемо рећи да има нечег претераног у похвалама грађанства (и ниподаштавању значаја осталих сталежа) код Скерлића, можда баш због тога што је рођен у грађанству (Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 2000).²⁶ Грађанство спада у средњу област друштва где се (осим грађанства), налазе и поседници са села, газде, често богатије, а свакако материјално независније од чиновничке интелигенције. Виши редови грађанства (буржоазије) могу бити, у ствари, изнад грађанства (*виши средњи или нижи виши* слојеви).²⁷ У суседној монархији, „преко”, изнад грађанства били су хонорациори – свештенство (већ по припадности првом

²⁵ За разлику од мишљења које се често среће (општа марксистичка места: „танки слој новог грађанства заостале Србије” итд), уопште нису били ни тако нови нити тако малобројни.

²⁶ Супротно сталешкој хијерархији која се може видети на списковима пренумераната (први сталеж – свештенство, други сталеж војни, односно официјерски, и трећи сталеж грађански, односно цивили), Скерлић у својим студијама прво разматра грађански сталеж, који хвали дајући му неупоредиво више простора у односу на друге. Наравно, и само сталешко слојевање је сложеније него што се обично мисли. Грађански сталеж није искључиво буржоаски, већ се у њему налазе цивили, међу којима и племство, укључујући и оно које се бави пословима (трговином и сл). Скерлићеви прикази XVIII века могу се разумети и као његов поглед на свет и време у коме је живео.

²⁷ Поповић приказује основни (француски) модел слојевања некадашњег друштва: „За аристократијом ’крви’ и ’мача’, ишла је аристократија ’робе’, ’талара’, аристократија судија и државних чиновника. За овом, ’аристократија’ обогаћених финансијера пучана [...] За овом ’аристократијом’, пучанство, нижа ’буржоазија’, која се пропињала на прсте и потрчкивала, изближе, издаље, или много издаље, за онима горе и онима напред; јер је такав закон друштвени да

сталезу), лекари, адвокати, професори тога времена, нижи и средњи чиновници. Највиши грађански слојеви („патрицијат”, „трговачка аристократија”) спадају, наравно, у више редове.²⁸ Изнад грађанства су „старији друштвени слојеви” и по старости и по старешинству (Поповић, „О књижевности”, 2001: 371). У штампи и мемоарима, а касније и у историографији, писало се о „најбољем београдском друштву”, „ужем кругу старог београдског друштва”, „најотменијим породицама”, „вишим круговима”, „великашима”, како су називани чланови владајуће уставобранитељске олигархије, којима је припадао и Поповићев деда, књажевски представник (председник владе) „Високородни господин, Стефан Маркович, полковник и кавалер”.²⁹ Друштвени ред у којем је рођен Богдан Поповић налазио се изнад грађанства и не може бити редукован на марксистичку буржоазију, односно просвећено грађанство.³⁰

²⁸ 'горњи' дају пример, а 'доњи' увек подражавају 'горњим', и у добру и у злу" („Бомарше”, [1925] 2001: 130).

²⁸ Могло се некада чути у вишем друштву старог Београда да је неки пре-
дак „скромнијег порекла” (нпр. „само трговац”), а реч је о правом грађанском
пореклу (приватни предузетник, трговац, буржоазија). Ово је сасвим супротно
савременим историјама српског друштва у којима се трговци, према марк-
систичком обрасцу, увек стављају на прво место. У марксистичком речнику сви
су буржоазија (мала, велика), од кулака па до краља, јер им је економска база
експлоатација тзв. радничке класе (деталји су небитни). Тако се олако говори о
грађанству и грађанској књижевности и када се тумаче личности које су у својим
срединама припадале наследном племству, а не грађанству (јер је то за марк-
систичко економско схватање небитно). Финије дистинкције су важне за правилно
разумевање слојевања друштвених редова у време Богдана Поповића.

²⁹ Богдан Поповић је унук књажевског представника (председника владе) и
попечитеља, Стефана Марковића, председника Друштва српске словесности, и
Марије от Замфир из Земуна, односно Беча. Становали су у Господској улици, као
и више других совјетничких породица. Очев брат (од тетке) је Бранко Радичевић,
ујак (у другом колону) Андра Николић, министар иностраних дела, просвете,
сенатор (члан горњег дома), посланик на страни (амбасадор) у Паризу (историчар
књижевности и академик), ујак Милан Марковић (завршио Терезијанум у Бечу),
начелник министарства. Тече су Богдан Медаковић (у другом колону), пред-
седник Сабора (по коме је Богдан Поповић добио име), генерал Младен Јанковић
(отац Драгомира М. Јанковића, краљевог секретара, посланика [амбасадора]) и
Гаврило Витковић, ожењен сестром Илке Марковић рођ. от Бајић (агентаторке
на краља Милана), удовице пуковника Јеврема Марковића, брата Светозара
Марковића. Светозар и Јеврем Марковић, синови среског, а унуци окружног
начелника, су „господска деца” из чиновничког сталеза уставобранитељске
Србије, који Светозар Марковић узима за предмет критике у својим радовима.
Павле Поповић је написао предисторију београдских Поповића. Саставио је
осамнаестовековни родослов вуковарских („пош[ч]тенородних”) Поповића
(извесно свештеничког порекла) и Михаиловића (породица очеве мајке и мајке
Бранка Радичевића), даљим пореклом из Скопља, а Богдан Љ. Поповић (син брата
Љубомира, унук Уроша Предића) писао је о Марковићима из Земуна, породици
мајке браће Поповића. Понекад се наговештава да Михаиловићи имају цинцарско
порекло (Лазаревић 2001: 403; Ракић 2004: 26). Павле Поповић не сматра да
су Михаиловићи пореклом Цинцари, већ су их тако називали због богатства и
„тврдоће” (П. Поповић 1999: 120–155), а могуће је и због краја из којег су дошли,
што није била реткост. Дејан Медаковић (унук Богдана Медаковића) оставио је
у *Ефемерису* упечатљиву слику највишег пречанског друштва у Вуковару.

³⁰ Марксисте све више слојеве свде на буржоазију.

Друштво старог Београда и Србије у доба монархије било је сложено, вишеслојно и разноврсно. Не треба previdети ни релативизам друштвених односа, пошто српски народ живи у више различитих држава (Србија, Црна Гора, Аустрија, Турска, дијаспора у Бечу, Одеси, Трсту),³¹ нити паралелни живот друштвених и политичких група у истој држави. Релативизам друштвених односа је универзалан феномен (нарочито присутан у друштвима уздрманим династичким сменама или разбијеним револуцијама), који често измиче социолошким анализама. Анализира га Токвил (Alexis Clérel, vicomte de Tocqueville) и приказује Пруст (Marcel Proust). Појединим међуратним социјалистима и комунистима из Београда којима је после рата припала јавна реч, није непознато сложеније друштвено слојевање Краљевине Србије: „Круг конзервативаца у коме се кретао [Љубомир] Недић имао је морал свога друштвеног реда. Видео је честитост само у старим газдинским кућама које су самољубиво пазиле на свој породични углед и узимале на се сва спољна обележја народних традиција”. „Круг конзервативаца” преко „интелектуалне касте” пружао је „отпор [радикалској] сељачкој и малограђанској демократији” (Глигорић 1945: 219). Иако је и Глигорићево тумачење саображено марксистичким шаблонима, а понекад и нетачно или терминолошки непрецизно (нпр. „газдинске” се чешће користи за богате сеоске поседнике), далеко надилази нашу поратну марксистичку историографију и друштвену историју.³²

Брат Богдана Поповића, Павле Поповић, припадао је кругу млађих либерала и напредњака окупљеном око политичког листа *Ред* (1894), који је критиковао преовлађујући политички радикализам свог времена (Милосављевић 2011). Насупрот популарном радикализму, а и Радикалној странци, замишљено је да *Ред* буде уређиван у конзервативном духу, у смислу британског конзервативизма (Јовановић, „Љубомир Недић” 1991: 676). Након гашења *Ред*а иста група је наставила да сарађује у *Српском прегледу*, где им се придружио и Богдан Поповић (Милосављевић 2011). Конкретна политичка ситуација увек је сложенија и никада се не поклапа у потпуности са друштвеном и економском, због чега је за разумевање нијанси друштвеног живота неопходна способност „суптилног интуитивног поимања ствари” (Поповић, „Теорија ’реда-по-ред’”, 2001: 63). Иако припадају конзервативном кругу (не у негативном смислу) либерала и напредњака (отац им је био либерал-ристићевац),³³ Поповићи, у ствари, имају веома блиске

³¹ Нпр. правне, обичајне и економске разлике у доба монархије у Србији и Црној Гори, „преко”, у Аустрији и Угарској, Војној крајини и провинцијалу, или на југу.

³² За разумевање честе злурадости Глигорићевих коментара треба имати у виду и критичке приказе збирке песама његовог оца, сеоског учитеља (Поповић, „Димитрије Глигорић Сокољанин” [1902] 2001: 123–124; Скерлић [1906] 1964: 167–170, *Српска вила* [1911] 2000, 96; Џацић 1987: 226–256).

³³ Либерал-ристићевац требало би да значи да је Јован Поповић био наклоњен Либералној странци у време када је њен вођа Јован Ристић. За разлику

везе са Радикалном странком због свог ујака, Андре Николића.³⁴ И код радикала има представника старијих друштвених редова, које су раније потиснули либерали, као што је случај и са делом Поповићеве породице. Деда Богдана Поповића, председник владе, Стефан Марковић, након Светоандрејске скупштине (1858), победе либерала и повратка Обреновића, напушта Србију и до смрти живи у Бечу. Марковићев сестрић, Андра Николић, дугогодишњи је радикалски министар просвете и иностраних дела. У сваком случају, Богдан Поповић је критичар политичког радикализма (што није исто што и Радикална странка).

Да је друштво Поповићевог времена било далеко сложеније него што приказује марксистичка историографија, сведочи и наша књижевност. Када се приказ друштвене средине Србије XIX века у књижевности упореди са оним у поратној историографији, пажљивији читалац, који обраћа пажњу на социјалне односе, могао би да стекне утисак да је реч о опису сасвим различитих друштвених средина, које имају веома мало додирних тачака. У опису села наша историографија из различитих идеолошких разлога не примећује очигледне разлике унутар света села. Са друге стране, већ на првим страницама „Школске иконе” Лазе Лазаревића, или *Горског цара* Светолика Ранковића, може се видети читава слојевитост унутар села Србије XIX века. Противречност између описа у књижевности и описа у (марксистичкој) историографији која до сада није посебно тематизована, представља прави изазов за истраживаче. Књижевност, поред естетске истине (лепо), може бити и историјски истинитија од методолошки погрешно постављене историографије.

За разумевање друштва Поповићевог времена незаобилазна је вишетомна историја Србије XIX века Слободана Јовановића, а за разумевање самог Богдана Поповића незаобилазан је Јовановићев текст о њему, који не треба схватати као мемоарску грађу, већ као темељну студију која је истовремено и сведочанство.³⁵ У појединим својим студијама, Јовановић, као и Стојан Новаковић и Јован Ристић пре њега, има вишеструку функцију, учесника догађаја, сведока и историчара. Јовановић Поповићево дело и личност образлаже целовито, узимајући у обзир развој његових основних

од (радикалнијих) либерала старије генерације, Ристић је конзервативнији либерал.

³⁴ Треба имати у виду и тзв. „дворске радикале”.

³⁵ Слободана Јовановића треба пажљиво читати. Као што Вебера (Max Weber) често читају читавајући марксистичка гледишта, тако се и у Јовановићеве текстове често читавају скерлићевска. Јовановићев леп стил наноси и једну штету јер заклања значајније вредности од стила, пре свега објективност и поузданост тумачења. Његови текстови посвећени историји Србије XIX и XX века нуде преглед развоја политике и друштва који је финији и „суптилнији”, и што је најважније, истинитији него поратна дела, у којима ни пуко груписање фактографије није поштеђено марксистичког идеолошког утицаја. Провере Јовановићевих тврђења и чињеница на које се позива, укључујући и мемоарске записе, потврђују поузданост његовог текста. У сваком случају, за разумевање Богдана Поповића незаобилазна је Јовановићева слика друштва Србије.

теоријских становишта, морални и верски проблем, научни позитивизам, схватање културног обрасца, политичка схватања чија је полазна тачка била теорија скоројевића, а критички анализира и погрешне интерпретације Поповића (нпр. као ларпурлартисте), што је све од непроцењиве користи за разумевање Поповићевих књижевних схватања. Осим херменеутичке ненадмашности, треба нагласити да се Јовановић служи писаним и усменим изворима који су нам данас недоступни. Са Поповићем се знао више од пола века (од 1891)³⁶ и могао је да посведочи о читавим системима које му је Поповић усмено излагао (теорија књижевности и теорија естетике).³⁷ Јовановићев рад о Поповићу, иако је објављен још 1962. године у емиграцији, тек од деведесетих година може да се слободно користи. Има читав низ недостижних предности, а пре свих треба истаћи поузданост. Бранко Лазаревић тумачи Поповића под утицајем скерлићевске (социјалистичко-радикалске) визури и сопствених слободних, па и произвољних импресија.³⁸ Анализа Драгана Јеремића (1963) условљена је широм перспективом тадашње (југословенске) марксистичке филозофије, посебно круга ученика Душана Недељковића (Milosavljević 1999: 301–308). Јовановићев текст омогућује да се поново „чује” реч Богдана Поповића на објективнији и актуелнији начин него што је раније било могуће.

Богдан Поповић није много радова објављивао, што му је одавно замерано (Џицварић 1912: 192; Скерлић [1914] 1997: 411; Јовановић–Стојимировић 1998: 256).³⁹ Према сопственом сведочењу, био је посвећен решавању проблема, али није имао потребу да своја решења у писаној форми разрађује и објављује (Ракић 2004: 71).⁴⁰ Поповић је ценио квалитет написаног, односно лепоту,

³⁶ Слободан Јовановић је после Женева студирао на париској Слободној школи политичких наука (Ecole libre des sciences politiques). Становао је у истој улици у којој је становао и Богдан Поповић (Rue Monge). На основу списка студената са адресама становања може се видети да су Јовановић и Пруст (Marcel Proust) студирали у исто време. Програм студија и списак студената (1890/91) са париским адресама налази се у: Archives des Sciences Po, Ecole libre des sciences politiques, кутије 1 SP 3; 1 SP 13a. На копијама архивске грађе захваљујем колеги, историчару Вељку Станићу.

³⁷ „Годинама се бавио тумачењем неког француског средњовековног текста, али тумачење на коме се најзад зауставио није никде објавио. Своју теорију о реду речи изложио је у приступној академској беседи, али та беседа остала је у рукопису... Многа његова размишљања леже растурена по многобројним бележницама, писана телеграфским стилем, и, што је још горе, писаљком [графитном оловком]” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 718).

³⁸ Пошто Лазаревић „осећа” Скерлића, аутентична је његова оцена односа Поповић – Скерлић, док схватање односа Поповић – Слободан Јовановић није ни приближно такво (Лазаревић 2001: 375–377).

³⁹ Алексић (2013: 76) с правом указује да целина Поповићевог опуса поставља питање основаности оваквих оцена, поготово ако се упореде са опусима оних који су га гласно нападали (Љубомир Мицић, Велибор Глигорић).

⁴⁰ Скерлићеву критику Поповићеве акрибије (савршена тачност и чистота у раду) можемо посматрати у контексту Поповићеве критике Скерлићеве брзине писања због које греша (Поповић „Јован Скерлић као књижевни критичар”, 2001: 337). Поповић је и себи и другима постављао високе критеријуме: „[акрибија]

тачност и објективност. Није био мишљења да из квантитета настаје квалитет („индустријализам” и скрибоманија),⁴¹ како се касније учило у социјалистичком школству. У оцени књижевника није му претежна бројност радова и популарност, већ квалитет дела. Спомиње и филозофски појам *σχολή*, доколице (од које је настала реч школа), неопходне за темељно мишљење и сагледавање сопствених предрасуда „стално, мирно, доконо, с цепидлачком савесношћу” (Поповић, „Јован Скерлић као књижевни критичар”, 2001: 329). Посебан значај придаје усменој речи,⁴² о чему сведоче његови студенти и белешке са предавања. Поповићев утицај ширио се првенствено са Даничићеве катедре, преко *Српског књижевног гласника* и штампе (углавном листа *Политика*).⁴³ Предавао је и на Војној академији (1895–1903) питомцима официрских класа (29–36) које су изнеле балканске ратове и Велики рат, али и Мајски преврат (*Споменица* 1925: 233–234).⁴⁴ Од времена када је основан *Српски књижевни гласник* до Првог светског рата, Богдан Поповић је, према оцени Слободана Јовановића, у књижевном свету имао „безмало положај једног диктатора” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 750). Ову „књижевну диктатуру”, међутим, сматра благотворном, као важну противтежу у време владавине сцијентизма: „Он је учио да поред науке ваља ценити и књижевност, и то као једно од главних средстава духовне културе” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 751).

О Поповићевом проучавању књижевности, доприносу српској науци о књижевности и књижевној критици много је писано: „Читав век у српској књижевности прошао је у знаку поштовања и оспоравања критичке мисли Богдана Поповића” (Палавестра 2008: 109). У међуратном периоду против Поповића је избила

значи лепу ствар; савршену тачност и чистоту у раду, савршенство до последњих појединости” (Поповић, „Јован Скерлић као књижевни критичар”, 2001: 337).

⁴¹ Под „индустријализмом” Поповић подразумева „књижевност ради зараде” (Поповић, „Књижевни листови”, 2001: 7).

⁴² Не треба је погрешно разумети као професорску (позоришну) логореју. Реч је о старој теми. Платон даје предност усменом преношењу знања, због чега се његова незаписивана предавања правог учења у Академији (за разлику од дијалога) зову *ἄγραφα δόξασα* (неписано учење). О писаном и неписаном вид. више у Милосављевић 2004: 214–215.

⁴³ О општепознатом великом утицају Богдана Поповића и Јована Скерлића много је писано. Вид. Палавестра 2008. Слободан Јовановић (1991: 749) и Бранко Лазаревић сведоче о Поповићевим предавањима: „То су најлепши часови који су се икада чули. Једно време се Београд слегао на њих, тако да није било места за студенте. Јер је он златоуст и пун најлепших и најживописнијих појединости. Још више то важи за његове ’приватне разговоре’; управо конференције. Нема им равна” (Лазаревић 2001: 382–383). *Гласник* се појављује у правом тренутку и убрзо заузима прво место у нашој периодици. Поистовећиван је са српском књижевношћу (Матицки 2003: 48).

⁴⁴ Богдан Поповић је предавао питомцима Војне академије француски и немачки језик. Школске 1897–98. године замењивао га је брат, Павле Поповић. Од официра из ових класа збирке песама објавили су Милосав и Милан Јелић и Милутин Јовановић (песме објављиване и у *Гласнику*), Бранислав Милосављевић (помиње Богдана Поповића у предговору), Милан Вукасовић, Павле Е. Јуришић и други (Јововић 1998: 273).

„права буна” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 750). Комунисти су га нападали „просто стога што су рушили утврђене вредности у свима областима духовног живота, па и у књижевности” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 751). Полуинтелектуалци, како сведочи Слободан Јовановић, одувек су били Поповићеви противници, али су се „између два рата појавили у необично великом броју”. Њима се чинило „да је Богдан главна сметња њиховог успеха, и донекле су били у праву, јер он је представљао оно што је њима највише недостајало, а то је књижевна култура” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 751). Јовановић сматра да су међу Поповићевим противницима вредни пажње само млађи књижевници „који су имали талента, нису били лишени књижевне културе, а многи су били у добрим односима са Поповићем” (Милош Црњански, Растко Петровић). Поповићу су, међутим, њихова дела „личила на хаос”, јер су своје сензације хтели да изразе у „сировом стању”, док је, по његовом мишљењу, књижевно дело требало да буде „космос у маломе”. Поповић је ове млађе књижевнике означавао као „носиоце неоварварства”, а они су му узвраћали називајући га „застарелим догматичарем” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 751).⁴⁵

Да би се разумело време када се Богдан Поповић образовао као личност и научник, треба имати у виду да је због великог напретка природних наука у XIX веку завладала материјалистичка филозофија. У духу свог времена, Поповић је усвојио контовску (Auguste Comte) критику метафизике, а (самоуког) Спенсера (Herbert Spencer) је, као и већина савременика, сматрао највећим филозофом XIX века (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 722; Поповић, „О књижевности” 2001: 8).⁴⁶ Судећи по филозофским узорима, он је, у ствари, у овом погледу, ближи претходној генерацији (Владимир Јовановић, Алимпије Васиљевић, Стојан Бошковић).⁴⁷ Код Поповића „култ науке”, карактеристичан за српску интелигенцију друге половине XIX века, временом није слабио, већ јачао (Јовановић 1991: 720). Захваљујући монтењевском (Michel Eyquem de Montaigne) скептицизму, ипак није постао „фанатик материјалистичке филозофије”. Посебно је уважавао, као и Љубомир Недић, Шопенхауера (Arthur Schopenhauer), чију је критику Хегела сматрао исправном (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 724; „Љубомир Недић”, 1991: 673).

⁴⁵ Међуратни сукоби у књижевном свету веома су разноврсни (Петров, 2003; Јовић 2003).

⁴⁶ Богдан Поповић је у радној соби на зиду, изнад слика Монтења, Шекспира, Гетеа и Његоша, држао слике Спенсера и Шопенхауера (Тартаља 2004: 13–14).

⁴⁷ Отац Слободана Јовановића, Владимир Јовановић, био је идеолог либерала, министар финансија у акционом министарству, професор политичке економије. Његов сестрић је истоимени књижевник, Владимир Ј. Јовановић (Јовановић, „Владимир Јовановић”, 1991).

Поповић је истовремено био сцијентиста (следбеник спенсеровског сцијентизма) и хуманиста.⁴⁸ Ову очигледну противречност покушавао је да превазиђе усклађивањем хуманизма са сцијентистичким духом времена, односно позитивним наукама. Задатак је био да се хуманизам одвоји од старе идеалистичке филозофије и да се уподоби материјалистичкој филозофији, која се тада изједначавала са науком (Поповић, „Теорија о лепом и теорија уметничког дела”, 2001: 130–191). Према Спенсеру, постоји паралелизам између природних и друштвених појава, због чега друштвеним наукама треба дати природно-научну основу. Поповић је желео естетику да заснује на позитивној науци, о чему пише у више својих радова, следећи, у духу Спенсерове филозофије, замисао физиолошке естетике (Allen 1877). Покушај доследног спровођења научног заснивања естетике извео је Владимир Спужић (1926), лекар и академик, рођак Слободана Јовановића. Спужић естетику схвата као грану природних наука, а лепо као природни биолошки феномен, односно „скуп свих пријатних сензација”.⁴⁹

Противречности Поповићеве теорије марксисти узимају за основу своје критике: „Богдан Поповић је на пољу књижевности и уметности заснивао на најгрубљем механистичком материјализму свој формализам и своју ’теорију’ ред по ред’ и естетику ’чисте уметности и књижевности’” (Недељковић 1949: 25–26). Марксистичка критика позитивизма као „профашистичке идеологије” (Milanov 1952: 66), међутим, скреће пажњу са стварних проблема. Слободан Јовановић подразумева да и из погрешних претпоставки некада може да произађе исправан закључак. Указује да је сасвим супротно задатку који је себи поставио, Поповић духовну културу, ипак, одвајао од позитивних наука: „сам Богдан имао је и морално, и естетичко осећање јако развијено, и то му је на крају крајева више вредело него све етичке и естетичке теорије основане на материјалистичкој филозофији” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 748).

Јовановић указује да је морални проблем један од основних проблема који су заокупљали Поповића. Пошто је у духу свог вре-

⁴⁸ Сцијентиста није исто што и научник (у смислу природних наука). Сцијентиста је следбеник сцијентизма и научног позитивизма. Сцијентизам је водећи филозофски правац на крају XIX века. Богдан Поповић је за највећег филозофа сматрао сцијентисту и позитивисту Спенсера, „Аристотела XIX века”, чија су се дела штампала у више стотина хиљада примерака (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 722). О сцијентизму осамдесетих година XIX века вид. Матовић 1991: 87–90.

⁴⁹ „Много касније било ми је јасно зашто Богдан Поповић, када је говорио о лепом, није могао да реши шта је тачно тај феномен, како настаје и зашто, из простог разлога: није знао ни биологију ни физиологију! Код Тена је друкчије: [...] он је наслућивао важност биологије у естетици. Узмимо, на пример, боју: њу прима, најпре, чуло вида, али тај пријем не иде само у мозак да би тамо изазвао одређену сензацију, већ се директно преноси на све органе помоћу неуровегетативног система.” (Адамовић, „Владимир Спужић”, 1982: 292; Жуњић, 2014: 301).

мена одустао од цркве и религије, није могао у аскетским поукама Јована Лествичника (судећи по броју превода и преписа *Лествица* је била најчитанији српски средњовековни монашки текст)⁵⁰ или Максима Исповедника тражити општи морални образац: „као и многи други које је у то доба мучио морални проблем, Богдан је желео да наместо религиозне основе нађе моралну научну основу, али да при томе ништа не умањи његову обавезну снагу” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 719).⁵¹

Поповић је морални проблем постављао утилитаристички. Јовановић („Богдан Поповић”, 1991: 721) сведочи да је Поповић разматрао пример војног бегунца чији поступак је у пракси неприхватљив, док, са друге стране, научно гледано, дезертер има право, јер научно се не може доказати да би за њега било корисно да погине у рату. Закључује да је нерешивост оваквих проблема, у ствари, указивала да је питање погрешно постављено, односно, да постоји проблем у самој научној „етици материјалистичке филозофије” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 721).

Пошто није веровао ни у политичку идеологију (као Владимир Јовановић у либерализам или Светозар Марковић у соција-

⁵⁰ Основни српски културни образац је средњовековни образац. На самом почетку XIX века, српски културни образац је у својој суштини био заснован на старој византијској, односно немањихкој парадигми. У средњовековној литератури *Лествица* је заузимала посебно важно место. *Лествица* је врло рано преведена на словенски језик (IX или X век), али се не зна да ли је превод извршен у бугарској или српској области, јер је најстарији сачувани рукопис руске редакције са траговима бугарског оригинала. Краљ Стефан Првовенчани у својој библиотеци има *Лествицу* и наводи је у житију Симеона Немање, писаном пре 1216. године. Већ само превођење *Лествице* указује на њену популарност и читаност, јер су је, дакле, читали и они који нису познавали грчки језик. Интересовање за *Лествицу* појачано је у време исихазма (XIV век). Млађа редакција превода извршена је у Србији око 1370. године, али су разлике у преписима очигледно доводиле у сумњу исправност одређених делова текста. Захваљујући посебној наклоности и заинтересованости деспота Ђурђа Бранковића, сакупљају се у Цариграду и на Светој Гори разни изводи и под руководством митрополита Саватија преправљају и дорађују преводи, чији је резултат Браничевска *Лествица*, названа тако пошто је у Браничеву рад завршен (1434). О значају, читаности и популарности *Лествице*, утицају на ликовну уметност и књижевност, вид. више у: Трифуновић 1982; Богдановић 1986; Милосављевић 2002: 15, 1999: 81, 2008: 87; Жуњић 2014: 45–46. Од средине XIX века слаби веза интелектуалаца и цркве. Запоставља се традиција, а стоички узор (Марко Аурелије) потискују монашке и светитељске узор. Студенти из Србије на западу некритички и наивно усвајају протестантско тумачење хришћанске теологије, историје и филозофије. Идеологија протестантске револуције синтетисе се са револуцијом „века светлости” у јединствен доживљај напретка у којем нема места ни за толико прилагодљив католицизам, а камоли православље, чије само име, „ортодоксија” има негативно значење, какво имају реч „конзервативно” и „реакционарно”. Моралне поуке више нису тражили у аскетским списима, већ у стоичким „требницима”. Јован Скерлић није једини који превиђа целу српску црквену и патријархалну традицију, уместо које у прошлост српског народа учитава слободарске идеје француског просветитељства.

⁵¹ Између осталих и Гијо (Jean-Marie Guyau) има оптимистичку и наивну веру у могућност заснивања морала без религије на безинтересној овоземаљској међусобној љубави која је у домену снова: „ако су [ови снови] наднаучни (ultrascientifiques), не значи да су противнаучни (antiscientifiques)” (Guyau 1887: 470).

лизам), тип идеалног човека за Поповића није био ни црквени ни политички човек, већ човек културе:

„Он није веровао ни у религиозне догме ни у политичке доктрине: и на једне и на друге гледао је с висине Монтењевог скептицизма. Не хотећи да тражи тип идеалног човека ни у области религије ни у области политике, Богдан га је тражио у области културе” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 725).

Поповић је под културом подразумевао развијање и неговање унутрашњег живота, ума, осећања и маште (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 734). Предност књижевног васпитавања је у томе што нас не убеђује само логички, већ и „својом осећајном страном” (Поповић, „О књижевности”, 2001: 7–8). Сматрао је да у време када се потискује теологија и религиозно васпитање, лепа књижевност треба да подстиче свест о солидарности, одушевљење добрим и лепим, осећајну страну човека (Поповић, „О књижевности”, 2001: 7–8). Поповић усваја Спенсерово гледиште да се код деце емоционалним васпитавањем може пре постићи циљ него перцептивним, што важи и за одрасле људе (Поповић, „О књижевности”, 2001: 8).⁵² Књижевно образовање, за разлику од посебних струка, има „васпитну вредност”, а крајњи циљ је одгајање „много потпунијег и хармоничнијег људског типа” од социјалистичког, нихилистичког и материјалистичког. Слободан Јовановић наглашава да је Поповић имао јаку педагошку, просветитељску склоност и да је веровао да се човекова природа може поправити (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 721, 725).

Поповић има широк обим појма књижевности. Под књижевност подводи све књижевно написане текстове и све што може да послужи општем образовању. Поред поезије, прозе и драме, сврстава и моралне поуке Паскала (Blaise Pascal), Ларошфукоа (François, duc de la Rochefoucauld), Марка Аурелија, омиљеног античког стоика српског XIX и прве половине XX века (који је заузео место монашких узора),⁵³ као и филозофске текстове изложене у књижевној форми (Платон, Шопенхауер).⁵⁴ Слободан Јовановић има логичку примедбу на Поповићев метод. Примећује да након проширења књижевности на хуманизам није тешко доказати да је књижевно образовање, у ствари, хуманистичко образовање.

⁵² Поповић упућује на Спенсерову *Социјалну статистику* (Spencer 1883: 384–385).

⁵³ У поднаслову издања Епиктетових и Аурелијевих поука (*Обрасци воље и среће*). Ур. Д. Фругунић. Београд, Напредак 1922) стоји „стоички требник”, по узору на богослужбени требник православне цркве.

⁵⁴ Од античких моралиста Поповић је читао Сенеку, а од француских, осим Монтења, Ларошфукоа и Лабријера (Jean de La Bruyère). У моралисте је убрајао и песнике и приповедача, Еурипида и Лукреција, као и Алфреда де Вињија (Alfred Victor, comte de Vigny), Сили Придома (Sully [René Armand François] Prudhomme) и Алфонса Додеа (Alphonse Daudet), кога је посебно ценио (Поповић, „О књижевности”, 2001: 373–374; Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 724).

Код Поповића су присутни немачки, француски и енглески утицаји. У *Српском књижевном гласнику* француски језик и стил узети су као образац за превазилажење бесконачних језичких апорија везаних за Вукову реформу (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 749; „Оснивање српског књижевног гласника”, 1958). Претерује се, међутим, у наглашавању општег француског утицаја на српске интелектуалце. Заборавља се да је дуго доминантан био немачки утицај. Због присуства немачке етничке и говорне заједнице (са обе стране Саве и Дунава), немачки језик је био присутнији од енглеског језика данас. Поповић је немачки „имао прилике код куће да говори са служавкама, које су биле Немице”, као и са приватним наставником, Немцем (Ракић: 2004, 39). Жила Верна (Jules Verne) је прво читао на немачком, а не на француском језику.⁵⁵ Посебно су му, међутим, блиски француски језик и култура. Француски језик је почео да учи са оцем у раном детињству (Ракић 2004: 39). У Паризу је живео пет година, током студија. Поповић, међутим, нарочито уважава енглески језик, културу и ауторе (Alexander Bain, George Eliot [Mary Ann Evans], Matthew Arnold).⁵⁶ Бранко Лазаревић описује Поповића као „англосаксонца пофранцужена” (Лазаревић 2001: 404). Енглески утицај је уопште много већи на српску интелигенцију него што се обично претпоставља, почевши од Доситеја Обрадовића (Жуњић 2013: 127). Енглески парламентарни систем узор је, не само либералним идеолозима (Владимир Јовановић, Стојан Бошковић, Алимпије Васиљевић), већ и онима који су од либерала постали напредњаци (Љубомир Каљевић), као и водећим радикалским теоретичарима (Стојан Протић). За разлику од „граматичара”, Поповић не сматра српски језик једним од најсавршенијих, већ енглески и то, између осталог, због сиромаштва у облицима (сувишним), за разлику од српског који обилује облицима (Поповић, „Из теорије књижевности”, 2001: 205).⁵⁷ Посебно цени три узорне енглеске врлине – љубав према слободи (индивидуалној, не егалитаристичкој), патриотизам и правну једнакост, односно право критике (Поповић, „Три особине енглеског народа”, 2001: 311–329). Поповићев стил писања је енглески „и то највише Метју Арнолд”, чији начин писања је подсећао „на понашање једног центлмена” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 744; Лазаревић 2001: 404). Арнолд, члан најстаријег англиканског (мисионарског) друштва (Society for Promoting Christian Knowledge), бави се високим викторијанским

⁵⁵ „Говорило се да он није читао немачке естетичаре. То не стоји. Читао је, на пример, Фолкелта и Липса, али с њима се није слагао. За његов укус они су били сувише метафизичари” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 746). О Поповићевом бављењу немачком књижевношћу вид. Бакић 1994.

⁵⁶ Поповић следи метод енглеског логичара Александра Бена (the line-by-line method, Поповић, „Теорија ’реда-по-ред””, 2001: 54–56).

⁵⁷ Поповић предавања објављена под насловом *Из теорије књижевности (по предавањима господина Богдана Поповића*, пр. Т. Самарцић, Т. Марковић, Београд 1910) није ауторизовао, али је препоручивао студентима као приручник и касније их је дотеривао (Поповић 2001: 383–384).

културним обрасцем, политичком и друштвеном критиком, управно темама које су заокупљале Поповићеву пажњу. Одређујући појам културе Арнолд упућује на грчки појам *ευφύια* (Arnold 1869: 22–23).⁵⁸ Треба имати у виду и културна посредовања, односно посредовање француског и енглеског утицаја (Ибровац 1929: 3). Познат је Берков (Edmund Burke) филозофски утицај на Токвила (Alexis Clérel, vicomte de Tocqueville) и Тена (Hippolyte Taine), па Тенов француски утицај, посредно преноси Берков енглески утицај. Поповић је критику радикализма⁵⁹ усвојио од Тена, који ју је преузео од Берка (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 729).⁶⁰ Потребно је правилно разумети Тенов позитивизам, гледишта о књижевности и социолошку историографију изведену у његовом познатом петотомном *Пореклу савремене Француске* (Taine 1875–1893). Следећи Тена, на данас најмодернији, социолошко-историографски и проблемски начин, Поповић пише *Бомаршеа*, студију чију тему одређује по сопственом „слободном избору и слободној вољи”.⁶¹ Према сведочанствима, Поповић је рекао да је скоро све друго написао „по морању (дужности)” (Ракић 2004: 76).⁶²

За Поповића је узоран енглески викторијански центлменски образац. Реч „викторијански” звучи веома старомодно и давно превазиђено. Викторијански је, међутим, данашњи глобални парламентарни систем, а енглески културни образац, који се може видети и у савременој енглеској политици, драми и филмској уметности, задржао је до данас много викторијанског. Енглески културни образац центлмена, негован у енглеским средњим школама (спорт и класични језици), заснован је на наслеђу старог хуманизма, надахнутог стоичком филозофијом Епиктета и Марка Аурелија (Јовановић, „Један прилог”, 1991: 567). Овом Јовановићевом одређењу треба додати и еванђелске поруке (Arnold 1869: 22), којима су, међутим, наши интелектуалци давали неупоредиво мањи значај него енглески. Основна идеја била је да се тежи унутрашњем миру и уједначеном и равномерном расположењу (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 726). Човек образован према овом обрасцу (управо као Богдан Поповић) „не бежи од успеха

⁵⁸ *Ευφύια* значи лепота/доброта/памет, душевни дар, добар стас, погодан положај места.

⁵⁹ „Под радикализмом он је мислио једну нарочиту методу, која није решавала политичке проблеме на основу стеченог искуства, него на основу извесних напред постављених начела. Оваква метода није ништа друго него знак младићког идеализма” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 729)

⁶⁰ Због Тенове критичке анализе Француске револуције и изостанка одушевљавања револуционарима, Скерлић испољава праву „нетрпелјивост” и „омразу” према Тену (Самарџић 1981: 264).

⁶¹ Стил писања у *Бомаршеу* под утицајем је и Сен-Викторовог (Paul Bins, comte de Saint-Victor) живописног стила (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 743–744).

⁶² Поповић је дошао из Париза са „потпуно изграђеним погледима на књижевност и уметност, политику и морал” (Протић 1991: 15).

у животу, али пази да му успех не постане неодољива страст” и свој духовни развој сматра главним циљем:

„Стари хуманизам је тежио да на што виши степен образовања уздигне макар и мањи број људи, а савремена демократија, супротно томе, тежи просвећивању што већег броја људи, макар се због тога степен образовања снижавао. Према старом обрасцу важно је било какав је ко, а не шта је постигао и колико успео” (Јовановић, „Један прилог”, 1991: 567).⁶³

Појам центлмена временом се мењао, али га је Поповић схватао према викторијанском стандарду, који је између два рата већ изгледао застарело (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 726). Јовановић је Поповићу скретао пажњу на Мередитову (George Meredith) критику центлменског васпитања: „Са самосавлађивањем може се тако претерати да осећајност буде сасвим угушена, а понос прекомерно развијен” (Јовановић, „Џорџ Мередит, 1991: 487–493; Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 726; Meredith: 2010). Богдан Поповић одговорио је Јовановићу да не пише за Енглеze, већ за Србе, „плаховит народ који се још није научио савлађивати” и да нема опасности да ће се услед центлменског васпитања „одједном исувише профинити” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 727).⁶⁴ Јовановићева критичка оцена која упућује на опрез и меру сасвим је оправдана. Стоички „требници” не узимају у обзир могућност да и најскромнији и најдисциплинованији могу да падну на питању поноса (сујете), што је, међутим, важна тема у *Лествици* и другим аскетско-монашким списима.

Као и у случају покушаја научног утемељења морала на појму корисности (утилитаризам), тако и у случају просветитељског пројекта поправљања људи, Поповићеве теоријске замисли имају иманентне потешкоће. Насупрот Бену (Alexander Bain) који тврди да просечни наставници могу веома мало да учине за своје ученике,

⁶³ Уп. сведочење Слободана Јовановића о Богдану Поповићу: „Ни у том уском академском кругу није се отимао за почасти. Био је декан Филозофског факултета, али ректор Универзитета није био никада, и то зато што није хтео. У Академију наука изабран је преко своје воље; кад му је председништво Академије понуђено, он га је одбио” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 717). Уп. и сведочење Јовановића-Стојимировића (1998: 256).

⁶⁴ Слободан Јовановић у разговорима са Богданом Поповићем добија подстицаје и идеје за разматрање питања српског националног карактера и културног обрасца. Поповић је један од оснивача Српског културног клуба (1937), који у самом свом имену садржи појам културе. Поповићевом утицају се вероватно може приписати и учешће одређених привредника у Српском културном клубу, јер су „у Београду, његови присни пријатељи били скоро сви одреда политичари и финансијери” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 750). Био је нпр. председник породичног фонда који је својим тестаментом основала београдска милионерка Босилка Јанић рођ. Цинцар-Јанковић, Фонда Софије Самуила и Босилке Голуба Јанића (Јанићев сестрић, Теодосије Ристић, вицедиректор Прометне банке, био је секретар Српског културног клуба). Павле Поповић на изборној скупштини предлаже Слободана Јовановића за председника Клуба.

Поповић покушава да докаже да је могуће шире образовање.⁶⁵ Сматра да се наставник може васпитавати и да са правилном и детаљно израђеном методом може вредети „колико наставник виших способности” (Поповић, „Теорија ’реда-по-ред’”, 2001: 56). Образац центлмена, ипак, није просветитељски, демократски образац, већ аристократски, иако центлмен и аристократа нису синоними. Центлмен се постаје породичним или школским образовањем, иако није искључено да се овај идеал може достигнути и изван породице и школе. На важност породице указује сам Поповић у нацрту текста о Андри Николићу, свом ујаку (у другом колону), где описује интелектуалне, моралне и физичке особине узорног господина. Закључује да „нема дара без наслеђа; дар је наслеђе (васпитање кроз више генерација). Нема дара без предака” (Поповић, „Андра Николић”, 2001: 503). Аристократски принцип подразумева фаворизацију бољих и заслужнијих (меритократију појединаца и породица). Поповић је посебну пажњу поклањао најбољим студентима: „Он је хтео само елитне интелектуалце. [...] Било му је скоро физички немогуће да се спусти до нивоа оних који су дошли да га слушају. И тако је он увек предавао само неколицини” (Лазаревић 2001: 382–383). Поповић је хтео, у ствари, да уместо скоројевићког (тзв. малограђанског) модела или јакобинског (социјалистичког) радикализма, интелектуалцима пред очима буде трећи, центлменски културни образац.

Тип супротан центлменском културном обрасцу је тип скоројевића (*nouveau riche*, *arriviste*, *parvenu*, *upstart*), који представља главни предмет Поповићеве друштвене критике.⁶⁶ Поповић скоројевића одређује према познатим општим (енциклопедијским) дефиницијама: „неко ко се изненадно уздигао из скромног положаја у богатство или част”. Скоројевићке карактеристике су: апетити, хипертрофија сопствене личности, односно мегаломанија и низак морални стандард.⁶⁷

Тема скоројевића се крајем XIX века наметнула и у Европи и у Србији. Слободан Јовановић приказује Хоупов (*Sir Anthony Hope Hawkins*) роман *Квисанте* (*Quisante*), чија тема је скоројевић, амбициозни енглески политичар који је дошао до премијерског места. Оваква слика постоји и код Вајлда (*Oscar Wilde*). Богдан Поповић користи назив *скоројевић* и „гур-гур” („Бомарше” [1889] 2001: 82),⁶⁸ Слободан Јовановић у почетку користи назив *плебејац*

⁶⁵ Бен јасно наглашава да „само наставник ретких способности [*rare excellence*] може бити од помоћи ђацима у енглеском стилу, у филологији, у логици и у васпитању укуса” (Поповић, „Теорија ’реда-по-ред’”, 2001: 55; Bain [1877] 1884: 98).

⁶⁶ Алексић (2013: 212) Поповићеву критику скоројевића везује за његов поратни сукоб са млађим књижевницима.

⁶⁷ У цитату је дефиниција скоројевића из Поповићеве рукописне заоставштине („Психологија скоројевића”, 2001: 314). Сличне су и у објављеним радовима. (Поповић 1919: 5; „Психологија скоројевића”, 1922: 41).

⁶⁸ Поповићева студија о Бомаршеу објављена је 1889. године до шестог поглавља, да би 36 година касније био објављен наредни део, односно седмо

(„О друштвеном уговору”, 1991: 199–200), а касније *полуинтелектуалац* и *дипломирани примитивац* („Један прилог”, 1991: 566–573), њихов друг, уредник *Реда* и касније власник *Правде*, Павле Маринковић (министар, дипломата), користи термин „др гур-гур”,⁶⁹ а ментор групе окупљене око *Реда* и *Српског прегледа*, Љубомир Недић, критикује радикале: „ви сте саставили дружину да извршите преврат у књижевности, да бисте и у њој као и у држави, ви неспремни и недоучени овладали” (Недић 1894: 1–2).⁷⁰ Скоројевић је омиљена Нушићева тема (*Др, Госпођа министарка*).

Поповић сматра да су скоројевићи неминовна појава демократског доба: „скоројевића треба на изврстан одређен начин третирати: треба му прво испунити његове оправдане захтеве (јер он има оправданих захтева),⁷¹ а затим га васпитати. Васпитава се саветом, примером и казном, и према томе који је од ова три начина потребан, употребити га” (Ракић 2004: 83). Скоројевић нема ни самокритике нити самодисциплине, већ га „раздиру незадовољени апетити” (Поповић, „Психологија скоројевића”, 2001: 315, 317; Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 728). Поповић указује на значај жеља за психологију (жеља је мајка мисли), а психологија скоројевића је прави „пакет жеља”. Према његовој метафори, на нашем путу узбрдо, циљ скоројевића није да се попне на брдо, јер своје напредовање не одмерава према висини брда, већ према напредовању оних који се са њим пењу: „Његово је задовољство да буде виши од других, не ближи правом циљу”. Наглашава да „завист и вечита жеља за уважавањем које стално видимо код скоројевића” показују да су „подсвесно свесни” своје стварне инфериорности (Поповић, „Психологија скоројевића”, 2001: 321, 324).

Иако настоји да својој дефиницији скоројевића не да преопште значење, она је прилично широка. Наглашава да скоројевић може бити и онај који се нагло и неправилно успиње навише, као и коленовић који је стао да се квари и услед тога клизи наниже, да би се на крају изједначили у истом типу. Као типичан пример неправилног успињања, Поповић наводи министра Џоа Чемберлена, оца енглеског премијера Невила Чембрлена (Arthur Neville Chamberlain), а као коленовића који постаје тип скоројевића, последњег немачког цара Вилхелма II, „иако је на престолу рођен”, јер су и један и други били лишени самокритике и самодисциплине.⁷²

поглавље (1925), извесно под утиском Октобарске револуције и актуелних политичких и књижевних расправа. Приликом цитирања различитих делова студије о Бомаршеу додаваће се године када су први пут објављени (1889, 1925).

⁶⁹ Израз „гур-гур” користи и Богдан Поповић у *Бомаршеу* (2001: 82).

⁷⁰ Са овом критиком полемише касније Скерлић.

⁷¹ Нпр. као одличан ђак.

⁷² Иако је Џо Чембрлен управо “self-made man”, у расправи објављеној на енглеском (и одломцима преведеним објављеним у *Јужној Србији* 1922), Богдан Поповић изузима из општег типа скоројевића овај тип, можда због стране (пре

Насупрот њима, енглески премијер Артур Балфур (Arthur Balfour) узоран је центлмен.⁷³

Поповић је теорију скоројевића примењивао на појединце, друштвене групе и редове („класа скоројевића”). Посебно наглашава да прави сељак никада није скоројевић: „Ја сам одувек сматрао сељаке као аристократе на њихов начин”.⁷⁴ Иако се реч *сељак* често користи и подразумева се њено значење, она је, у ствари, веома неодређена и нејасна. Реч је мењала значење током XIX и XX века, па је треба обазриво користити, водећи рачуна о историји термина.⁷⁵ Нећемо погрешити ако кажемо да данас (мада и између два рата) у одговарајућем контексту може да значи управо исто што и *скоројевић* („сељак”, „види сељанку”). Поповић нема

америчке, него енглеске?) публике и концентрише се на “unscrupulous parvenu-arriviste, the unrestrained upstart of anarchistic disposition” (Поповић: 1919, 5).

⁷³ Балфуров пример истиче Слободан Јовановић.

⁷⁴ У Старом Београду понекад се необично похвално говорило о племенитим, аристократским цртама и физичким одликама које су се могле видети код српских сељака, као карактеристикама којих нема код сељака из других народа (у асоцијацији са Његошевим „постадоше лафи ратарима”). Познат је био, поготово Пречанима, пример припадника угарског и аустријског (нижег) племства („правог и несумњивог”, *de iure* и *de facto*), које учествује у привреди (занатима и трговини), а понекад није вишег имовинског стања нити обавља различите послове од просечних или сиромашних сељака (као у данашњем селу Светозар Милетић [некадашњи *Nemesmilitics*, на мађ. „племенити војници”], када су се иселили из Сомбора или у Хрватској Туропоље и другде).

⁷⁵ Код Вука Караџића се под речју *сељак* подразумева сваки становник села, сељанин (*der aus dem nämlichen Dorfe ist; Dorfbewohner*). Реч *сељак* често је имала више различитих значења (*farmer, peasant, farmworker, labourer*, односно *Dorfler, Grosbauer – кулак, Kleinbauer – ситан сељак, Vollerwerbsbauer* [„који ради само на селу”] итд). И у Београду Поповићевог времена под сељаком се подразумевао скоро свако ко живи на селу, дакле сељанин, укључујући понекад и сеоског учитеља или сеоског свештеника. *Земљоделац* из пописних рубрика могао је бити, у ствари, и велики сеоски газда на чијем имању раде бројни наполичари и слуге, а реч *тежак*, могла је да означи и врло богатог сеоског велетрговца (нпр. стоком), који је могао бити власник вишеспратнице („палате”) у центру Београда. Слично је и са градским занимањима. *Шеширџија* (нпр. отац Јована Скерлића) је у XIX веку био искључиво грађанин, власник фирме (име власника и назив регистроване фирме се објављивао у службеном листу, *Српским новинама*), дакле поседник који има право да отвори фирму и члан је одговарајућег (законом предвиђеног) еснафа (мајстор школован за одговарајућу струку и примљен у еснаф), који може да има пар радника или више десетина радника, као и индустријалац. Скерлићев отац је на Дорћолу, на углу Господар-Јованове и Добрачине улице, недалеко од кућа породице Богдана Поповића и Слободана Јовановића (Господар Јевремова и Симинова улица), имао кућу са имањем и (мануфактурном) радионицом, тзв. фабриком, где су, према мајсторским (*magister*) нацртима и упутствима, шешире израђивали калфе, шегрти и помоћни радници. Продавницу је имао у Чика Љубиној улици. Неретко се за овакве власнике фирми пише да су трговци, јер су, под одређеним еснафским условима, трговали у земљи и иностранству, где је Скерлићев отац, у Пешти, упознао супругу (за Скерлићевог оца се пише и да је трговац). Под називом *пивар* или *бравар* (у *Српским новинама*) можете наћи индустријалце, а под занимањем *брашнар* неке од познатих београдских милионера. После Другог светског рата, радник добија назив на који је раније званично имао право само његов некадашњи послодавац (бравар, столар). Радник у продавници назива се трговцем, а сваки занатски радник мајстором. Посебна је тема то што су радницима, из идеолошких разлога, називани сви запослени (већ у текстовима социјалиста), без обзира на врсту занимања и ниво образовања (научни радник, радник у средству јавног информисања итд).

у виду овакво значење речи *сељак*, које има Слободан Јовановић кад говори о „младим Паризлијама”.⁷⁶ Поповић наглашава да „чим оставите сељацима и пређете на најмањег дућанцију, на малог трговца, на сеоског учитеља и тако даље, одмах ћете [међу њима] препознати скоројевића. И даље, у салону, у приватној кући за вечером, на дипломатским интернационалним конференцијама, на седницама књижевних и научних друштава”. Наводи и тип студента који је сервилан према професору до испита „па после с вулгарном бестидношћу буљи у њега без поздрава” (Поповић, „Психологија скоројевића”, 2001: 323, 326). За разлику од данашњег, потпуно негативног значења појма *инхибиција*, сматра да „култура претпоставља, пре свега, инхибицију (тај израз чинио се Богдану најприкладнијим), а скоројевић, да би развио што већу количину снаге ради свог успеха, гледа да се што више ослободи баш инхибиције” (Поповић, „Обуздавајте осећања!”, 2001: 210–217; Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 729). Поповићева критика скоројевића налази се већ у његовој студији о Бомаршеу (Pierre-Augustin Caron [de Beaumarchais]),⁷⁷ где даје упечатљиву слику осамнаестовековне појаве скоројевића:

„Од тада датира тип човека qui veut arriver, 'скоројевића', 'гур-гура', човека који је сиров, још 'неуштављен', као и околина у којој је 'процветао', са остацима навика из своје прве средине у којој се на земљи спавало и кроз ниска врата пролазило, не либи се пужења и сагибања пред јачим ни суровости према слабијем; који на лествици друштвеној удара ногом у главу оне који су на нижој пречази, а лиже ноге онима који су на вишој”. (Поповић, „Бомарше”, [1889] 2001: 82)

Поповић наглашава да Француска револуција представља победу скоројевићке класе. На крају века, међутим, долази „највећи скоројевић осамнаестог века, који је свему учинио крај: Наполеон Бонапарта, генерал па цезар” (Поповић, „Бомарше”, [1925] 2001: 150). На Наполеоновом примеру можемо видети да Поповић под скоројевићким напредовањем подразумева свако неправилно напредовање у ранговима. Наполеон је рођен у породици провинцијског наследног племства. Заузимање места императора, које нису користили ни легитимни краљеви (изнад и највиших рангова француске аристократије краљевске крви), непремостив је размак који га чини скоројевићем (први и други сталеж живе у свету сложене хијерархије).

⁷⁶ Код Слободана Јовановића већ се може наћи употреба речи *сељак* у значењу *скоројевић*, односно *дипломирани примитивац* и *полунинтелектуалац*: „Нашим ђацима на страни често се дешавало да, баш и онда када су највреднији, умноже само своје стручно знање; њихово васпитање, пак остане какво је и било. Ми смо имали прилике да видимо младе 'Паризлије' који су се вратили из Париза исти онакви сељаци какви су и отишли”.

⁷⁷ Пјер Карон самоиницијативно је свом презимену додао измишљени (лажни) племићки предикат „де Бомарше” по којем је данас познат.

Статус породице није се одређивао имовински, већ по заслуги претка (предака) у чији спомен држава (=владар) по прецизним правилима проверава и потврђује наслеђивање одређених, некад и само симболичних права, подстичући потомке да се држе задатих врлина потребних држави. Старе државе нису цениле само заслуге појединаца, већ и породица. Поповић је заокупљен високом културом која се, међутим, не мора подразумевати у свим ранговима племства. Концентрише се само на најважније питање самог политичког и друштвеног врха, као и Слободан Јовановић када у сличном контексту користи термин *скоројевић*. Због тога Поповићеве примери могу бити недовољно прецизни, а дефиниције превише круте.

Поповић даје и класификацију скоројевићких народа о чему је објавио студију на енглеском и француском језику у Паризу, у време Париске мировне конференције (Поповић 1919). Сматра да типу скоројевића највише одговара тадашњи бугарски национални карактер. Бугари су своје успехе постигли лако и јефтино, због чега се код њих јавио Џбрис (Поповић, „Психологија скоројевића”, 2001: 319–322; Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 729). Критички разматрајући Поповићеву теорију, Слободан Јовановић указује на слабост овог критеријума, јер „има толико примера да скоројевића није могао да сачува од хибриса ни један са највећом муком извојевани успех” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 729). Поповић и у немачкој ароганцији види скоројевићку карактеристику.

Скоројевићство је универзална појава. Поповић је доводи у везу са радикализмом, незрелошћу и самољубљем, неразумевашем поступности. У међуратном периоду уочава ширење скоројевићког духа и у енглеском друштву, које је у почетку сматрао узорним:

„У самој Енглеској ја сам уочио декаденцију друштва и нарави. Кад сам први пут био у Енглеској 1903, ја сам био одушевљен свим што сам видео тамо: 'Ово је први народ на свету' говорио сам, и на сваком кораку у општењу са Енглезима налазио сам лепе ствари које ни код Француза ни код {Италијана/Немаца} нисам... доцније 1915. кад сам отишао, опазио сам већ кварење, а 1927. нисам више могао да познам Енглезе – толико су већ били преплављени скоројевићима у друштвеном и економском животу, скоројевићима у политици, скоројевићима у уметности”. (Ракић 2004: 82–83)

Иако уочава декаденцију у Енглеској, Поповић је, према сведочењу Милутина Миланковића, ипак био уверен да енглеско јавно мњење неће допустити бомбардовање Београда и Србије 1944. године, које га је, према истом сведочанству, веома тешко погодило (Миланковић 1997: 725).

Поповић је посебно био заокупљен феноменом скоројевића код нас јер је, као и Слободан Јовановић, писао за српског читаоца

(Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 727). Посебно је потребно нагласити да Поповић, за разлику од прве помисли већине данашњих читалаца, и не помишља да је реч о некој српској националној слабости, па да је задатак, у ствари, модернизација, односно привођење „нашег примитивца Европи”. Треба имати у виду да друштвени круг којем припада Богдан Поповић, из читавог низа разлога, другачије гледа на странце и западну Европу, чак и кад (бираним речима) говори о томе да наш народ треба културно унапредити како би достигао ниво европских народа.⁷⁸ Њиховом схватању потпуно је стран (гастарбајтерски) самопонижавајући поглед на западни свет („са дна”), који се постепено ширио (парадоксално, упркос надљудској физичкој, умној и моралној снази бораца против Немаца приказиваних у домаћим пропагандно-педагошким филмовима), згодно се уклапајући у одређене марксистичке шаблоне, да би временом постао доминантан образац за предрасуде које се преносе и на науку, па се читавају и у прошлост.

Поповићевој теорији скоројевића замера се недемократичност. Речити полемичар, социјалиста и анархиста, Крста Цицварић (брат од ујака Димитрија Туцовића), издваја (1912) из предговора студије „О књижевности” (1911) Поповићев став:

„За [књижевно] образовање демократска доба, сама по себи, нису погодна. Њихова је култура претежно култура материјална, која је спољашња, и до које се може брже доћи. Да се дође до унутрашње хуманитетске културе, потребно је времена. Само стари друштвени слојеви, ако могу тако да се изразим, могу је постићи. Доба друштвене демократије обележена су придоласком нових, културно нижих слојева, који тек имају да се васпитају; док се не васпитају, они остају сирови и скоро у опреци с том финијом и вишом културом”. (Поповић, „О књижевности”, 2001: 371; Цицварић 1912: 188)

Цицварић иронично закључује да нижи слојеви раније нису сметали књижевној култури јер су били одвојени од виших слојева. Пошто у демократији више нема те одвојености, нижи слојеви све више придлазе и „имају тек да се васпитају”. Цицварић се пита да ли ту има нечег неповољног по књижевну културу и зашто смета „придолазак култури нижих слојева” (Поповић, „О књижевности”, 2001: 371; Цицварић 1912: 190).

⁷⁸ Овде треба напоменути и да је подела на западни и источни утицај била веома релативна, јер је наводни источни, руски утицај, на интелектуалце у XIX веку био, углавном, западни утицај из друге руке, најчешће социјалистички и марксистички. Не треба заборавити ни англomанију највише руске аристократије. Идеолошко приближавање и контакт са Победоносцевим (Константин Петрович Победоносцев), царевим васпитачем и оберпрокуратором Светог Синода, представником најаутентичније руске политичке и културне опције, остварио је донекле Павле Маринковић, из круга окупљеног око *Реда* и *Српског прегледа*, који је једно време био отправник послова у Петрограду. Скерлић често (негативно) спомиње Победоносцева, заступника православља и монархије (самодржавља).

Двадесетак година касније, анализирајући студију о Бомаршеу, Сима Пандуровић закључује да Поповића Бомарше занима зато што је, како Поповић наглашава, „даровит скоројевић осамнаестог века” („Бомарше”, [1925] 2001: 128; Пандуровић 1931: 71).⁷⁹ Поповић указује да је тип скоројевића настао у XVIII веку. Сматра да се у средњем веку и почетком новог века не може говорити о правом типу скоројевића, што не значи да га нема уопште. Упућује на појединачни, „приватан тип” скоројевића, какав представља Молијеров *Грађанин-племић* (*le Bourgeois gentilhomme*), („Бомарше”, [1899] 2001: 82; [1925]: 142).⁸⁰ Пандуровић указује на значај који теорија скоројевића има за Поповића: „И тиме што је Бомарше ’скоројевић’, г. Поповић не тумачи само Бомаршеову политичку акцију, његову борбу за ’трећи сталеж’ [’Бомарше-Фигаро’ као политички заступник трећег (и четвртог) сталежа], његово новаторство и револуционарство, него и мане у његовом књижевном делу” (Поповић, „Бомарше”, [1899] 2001: 121, 142; Пандуровић 1931: 71). Скоројевић, у ствари, не може бити добар писац. И у другим огледима Поповић је „ту своју идеју о неком инкомпатибилитету доброга писца и ’скоројевића’, човека из народа, човека неплеменитог, грађанског порекла, само развио”. Пандуровић наглашава да се теорија о скоројевићима, „омиљена антидемократска арија г. Богдана Поповића, почета у Бомаршеу, понавља [...] често у његовом писању” (Пандуровић 1931: 71–72). Указује да Поповић развија и идеју да политичко левичарство квари књижевну вредност дела.

Постоји и сасвим особена критика према којој је скоројевићко „у основи, и оно Поповићево превелико поштовање лепог облика, спољашњег савршенства и сјаја (који може долазити и од разних украса, од ’ђинђува’!), његова посебна љубав према писцима који су ’знали занат’” (Витошевић 1990: 30).⁸¹ Ако се под превеликим поштовањем лепог облика разумева ларпурлартизам који је приписиван Поповићу, треба имати у виду да он, иако наглашава значај форме („шта вреди што су мисли и осећања једнога писца вредни пажње, ако он није умео да их јасно изрази?”), ипак није припадао школи која је заступала гледиште да уметност треба неговати зарад ње саме и пазити више на облик него на садржај (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 737). Јовановић указује да се уверење да Поповић припада овој школи раширило због његовог познатог предавања о Хередији (*José-Maria de Heredia*), француском песнику шпанско-кубанског порекла, које је одржао у

⁷⁹ Разлоге Пандуровићевог напада на Богдана Поповића треба тражити у догађајима који су претходили (Ракић 2004).

⁸⁰ Поповић наглашава да су у седамнаестом веку сјај, раскош и велелепност углавном још увек искључиво службена, званична, државна привилегија („Бомарше”, [1925] 2001: 130–131).

⁸¹ Слободан Јовановић сведочи да је Поповић највише волео Гетеа и Шекспира, а да су га необично занимали писци који су „знали занат” (Бомарше, Хередија), „иако се не може рећи да их је нарочито волео” (1991: 741).

двору, пред тадашњим престолонаследником Ђорђем Карађорђевићем и високим званицама (1905).⁸² Заборављало се, међутим, Поповићево предавање о књижевности „у коме је јасно рекао да књижевност није сама себи циљ, него средство духовне културе” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 737).

Ако је код Поповића одређење скоројевића широко, па укључује и немачког цара, он се ипак држи јасно одређених оквира. Поповић увиђа проблем прешироке дефиниције скоројевића која може на крају обухватити цео свет:

„Може се целом свету догодити – у свим стварима – да се привремено нађе у ситуацији којој није имао времена да се прилагоди, или да постигне успех пре него што се надао, и док је успех још скорашњи, те да из тога извуче више таштина него што ствари овога света допуштају. Наравно, овде није питање ове врсте скоројевића”. (Поповић, „Психологија скоројевића”, 2001: 313)

Јасно одређује прави тип скоројевића, онај који карактеристике типа остварује у потпуности, „чије рђаве особине превазилазе много његове могућне врлине и тако уништавају дејство ових последњих” (Поповић, „Психологија скоројевића”, 2001: 313).

Ни по личним особинама, ни по књижевним схватањима (поштовање лепог облика) и образовању, не може се, међутим, у везу са скоројевићством довести Богдан Поповић. Не може ни по друштвеном и породичном пореклу. Поповићи су старобеоградска породица, генерацијама високо државно чиновништво (*noblesse de robe*), господство „робе” (државног одела; чиновничке униформе, за разлику од господства „мача” коме припада првенство, Поповић, „Бомарше”, [1925] 2001: 130).

Поповић јасно образлаже своје политичко гледиште и начин на који се, у ствари, природно напредује у држави и друштву:

„С почетка ’племство’ и власти стоје горе, али врше поштено и дужности оних који су горе: чувају државу, боре се за њу, гину за њу, и старају се о благостању земље и народа. Стање је здраво, ’притисак’ одозго чврст и умерен у исто време, ’отпор’ одоздо одговара притиску. Ко заслужује да напредује, он напредује, *постепено*, ’по етапама’, и тако стиче способности и особине потребне за виши положај који осваја. У седамнаестом веку, људи из ’трећег сталежа’ могли су се попети до највиших положаја у држави, и сваки је војник носио ’маршалску палицу’ у своме телећаку [борбеном ранцу]” (Поповић, „Бомарше”, [1925] 2001: 142).

Онима који заиста вреде, дакле и старо друштво омогућавало је напредак и признања. Циљ револуције, међутим, није обезбеђивање што бољих услова за напредак бољих (идеја која је

⁸² Предавање је објављено шест година касније у *Српском књижевном гласнику*. Богдан Поповић одговара В. Ракићу да је изабрао Хередију због актуелности теме (Хередија је умро неколико недеља раније) (Ракић 2004: 80–81).

закупљала Платона), већ потпуно изједначење свих. Сасвим је разумљиво да је за комунистичке и социјалистичке егалитаристе Богдан Поповић персонафикација свега омраженог: „наш типичан реакционар” и „конзервативац”.⁸³

Слободан Јовановић сведочи да Богдан Поповић, и поред материјалистичке филозофије коју је усвојио, није био противник цркве (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 723). Поповић је у Француској видео радикални антиклерикализам чији заступници су му изгледали подједнако фанатици као и њихови противници клерикалци. Његов материјализам ублажила је пролазна француска мода религиозности без вере у круговима француских књижевника (Eugène-Melchior, vicomte de Vogüé, Paul Bourget, Jules Lemaître, Édouard Rod). Поповић наглашава да „Христос остаје и остаће заувек највиша фигура и углед који су доступни и дати духу човека” (Поповић, „Дечко у Христа на Божић”, 2001: 148–153),⁸⁴ али је од праве религиозности „остао далеко” (Јовановић, „Богдан Поповић”, 1991: 723). Судићи по коментарима на хришћанске текстове, може се закључити да широко образованом Богдану Поповићу, као и већини интелектуалаца тог времена, иако имају школско познавање веронауке и литургије (за разлику од рођених у социјализму), недостаје „тананије” и „суптилније” разумевање теологије.⁸⁵

Поповић није просветитељ по узору на француске просветитеље (као Скерлић), већ је, у основи, заступник схватања која су имали Љубомир Недић и Слободан Јовановић. Може се рећи да прихвата традиционалне вредности, али опште, традиционалне вредности какве заступају нпр. Солзбери (Robert A. T. Gascoyne-Cecil, Marquess of Salisbury) и његов сестрић и политички наследник на челу Конзервативне странке, Балфур (Arthur Balfour), у време отпора „демократској навали” (Поповић, „О књижевности”, 2001: 371) и упаду „гомиле” (Љубомир Недић).

Усвајајући западне вредности, либерална интелигенција је у две генерације заборавила старије културно наслеђе.⁸⁶ Иако

⁸³ После рата „ако некога партија огласи за реакционара, то у Југославији не значи само да ће он постати грађанин другог реда, са јако смањеним правима, него грађанин без икаквог права на кога, тако правно и социјално незаштићеног, има да се сручи сав бес партије и сва зловоља свемоћне комунистичке администрације”. (Milanov 1952: 48).

⁸⁴ Ову приповетку Достојевског Поповић оцењује као једну од најлепших *божићних прича*: „Скоро све главне особине које карактеришу лепо уметничко дело, и основни начини којима се постижу уметнички ефекти, могу се наћи у њој као у минијатури”. С обзиром на тему приповетке, Поповићева оцена која се односи само на лепоту приче, могла би се тумачити његовом потпуном бездушносту, кад се не би знало да је након очеве смрти неговао сестру која се тек родила, као и да је неговао четворо на смрт болесне деце свог ујака Андре Николића, која су оболела од заразне дифтерије.

⁸⁵ То се јасно може видети и у текстовима Бранислава Петронијевића, иако је био из свештеничке породице. О феноменологији атеизација интелигенције у Србији вид. више у Милосављевић 2014.

⁸⁶ Нису све друштвене групе биле под утицајем слободоумне интелигенције, али је овај утицај био доминантан. У Србији XIX века, црквена јерархија, дубоко

Поповић наглашава да сељака сматра аристократом по свом праву, не увиђа које основне традиционалне вредности је, за разлику од интелигенције, сачувао народ. Радикали који су из социјалистичких, атеистичких и материјалистичких убеђења, на основу једне погрешне програмске хипотезе Светозара Марковића о сељаштву, до које је дошао под утицајем Чернишевског, кренули у село, производе процес који доводи до обрта. Нису добро сагледали народ, који није имао револуционарно расположење, већ је чувао национално, православно (црквено) и патријархално наслеђе (у позитивном значењу ове речи). Радикали су се потом морали све више прилагођавати народу, напуштајући првобитне социјалистичке идеале. Постају националнији и конзервативнији јер је, за разлику од либералне западњачке интелигенције, „старински хришћански морал обичајима још од средњег века и од византијске просвете дубоко укоренен у широким слојевима необразованог народа” (Новаковић 1911: 37). Већина савременика, укључујући и Богдана Поповића, није увиђала значај овог процеса. Друштвени круг Богдана Поповића, почевши од Љубомира Недића, дивио се континуитету у развоју енглеских институција из средњег века, али није увиђао да је, иако код нас нема таквих државно-правних институција, остала очувана црква (континуитет није сачуван код Енглеза, чија побожност интелигенције тога времена се, међутим, посебно истицала и хвалила).⁸⁷

***

Поставља се питање да ли су Поповићева гледишта о књижевном васпитавању и психологији скоројевића применљива и данас. Гледиште да се мора поступно радити, водити рачуна о склопу и композицији, васпитавати укус, ослањати на искуство, може да буде и данас и корисна и употребљива. Теорија скоројевића, међутим, као друштвена критика, што је била у своје време, данас је неприменљива. Поповићево време веома је далеко од нашег, јер револуција раздваја наш свет од његовог. Подсетимо се Поповићеве слике револуције из седмог поглавља *Бомаршеа* (1925):

„Гладни неприродном глађу, факир-фукара до јуче, до синоћ, до малопре, презрени у свом варошком крају или у својој провинцији, пуни огорчења, не против неправде, но против свих бољих и виших; без дара, без васпитања, без знања; сада кад су се дохватили власти, они с испруженим рукама и раширеним прстима грабе све, положаје, власт, туђа имања, туђе жене [...] седају међу туђ намештај, у туђа кола, за туђе трпезе, хоће да живе животом оних које су одатле истерали. То је њихова прва и једина брига, не

укоренена у народу и двору (посебно кнеза Милоша), односно у „старијим друштвеним слојевима”, постоји мимо „интелигенције” (уже схваћене).

⁸⁷ О побожности Енглеза тога времена пишу владика Николај Велимировић и Слободан Јовановић.

добро народа, ни остварење политичких и друштвених теорија”. („Бомарше”, 2001: 147)

Док Поповић у буну умире, победници, као хор у завршном чину неке античке трагедије, прослављају Октобарску револуцију (7. новембар 1944), први пут у Београду (Лазаревић, „Смрт Богдана Поповића”, 2001: 412–415; Ракић: 2004, 88). Може се са сигурношћу рећи да је за Богдана Поповића био прави час, права мера, управо каирбс, да напусти овај свет. Друштво у којем је Поповић живео (чије врлине је познавао и у њих уградио свој рад, а мане критиковао) обрнуто је наопачке, у складу са марксистичком теоријом. Феноменологија овог преокрета најбоље је приказана у књизи *Титовитина у Југославији* (предговор: Слободан Јовановић) Кајице Миланова са Филозофског факултета у Београду (1952), који је, после неколико година проведених у поратној Југославији, успео да избегне из земље и са безбедне удаљености (аустралијска острвска држава Тасманија) критички прикаже нове друштвене прилике:

„Друштвени рангсистем, у коме су људи и жене у Краљевини били уврштени, делом по својим способностима, кроз друштвену утакмицу и борбу, делом по старости, правним тековинама и друштвеним заслугама, делом најзад имањем и наслеђем, потпуно је срушен и преокренут. Кога је у Краљевини нешто имао и нешто био, тај у Титовој Југославији има да постане нико и ништа и да изгуби све. Њему су сва врата затворена и против њега су уперене све директиве партије. У томе смислу водећи чланови некадашњег друштва бивају још и сада морално унижени разним оптужбама, гурани у страну разним процесима, економски упропашћивани и затварани, мучени, па веома често и физички уништени. Они који су некада били први, сада треба да буду последњи, били криви или не, а они који су били последњи, сада треба да буду први – или су бар једини који имају извесног изгледа да то буду – имали за заједницу било каквих заслуга или не. Мали је број оних који су вештином и заслугама за комунистички покрет успели да се отму томе правилу. Ту спадају прво они који су још у Краљевини, иако припадници старог друштва, ипак били комунисти и евентуално као такви мање или више страдали; затим они који су за време гериле и у доба преузимања и организовања власти учинили велике услуге партији, па они који то сада чине, на тај начин, што као фасада камуфлирају комунистичку диктатуру, или тиме што за рачун партије врше разне прљаве послове, као издајства и шпијунажу, и најзад они, који као стручњаци послушно и вредно раде по директивама партије, разуме се увек без икакве жеље за било каквом влашћу или било каквим правом одлучивања”. (Milanov 1952: 24)⁸⁸

⁸⁸ Уп. са карактеристикама професора и доцента Универзитета у Београду: „треба га уклонити”; „... није пријатељ данашњице”; „Добар стручњак. Није дао ништа значајно у струци. Сарађује у доношењу закона. Компромитовао се у процесу против руководства организације ДМ [Драже Михаиловића]. Један је од најопаснијих непријатеља на факултету”; „Доста добар стручњак. Има услова

Након оваквог доследно спроведеног марксистичког обртања друштва наопачке и присилног вертикалног и хоризонталног претумбавања милиона људи у социјалном експерименту са „владајућом радничком класом” и пресељавањем становништва, српски народ је измењен у само пар поратних година. Данас је неоправдано с висине гледати на скоројевићки неукус из деведесетих година, кад се добро зна да је народ деценијама пре тога могао да се угледа само на скоројевићки тип. „Тито и дружина” (Јовановић 2006: 184), коју Ђилас није без разлога назвао „новом” класом, „уваљени одједном у богатство и у господство на које нису били навикнути” (Јовановић 2006: 118), „као сви скоројевићи, не само да расипају, него се тиме још и размећу” (Јовановић 2006: 184).⁸⁹

Данас су толико испреметане вредности у односу на време Богдана Поповића, да његова теорија скоројевића не може да се примени, и то не зато што није тачно дефинисао један историјски, психолошки и социолошки феномен, већ зато што нема супротног, позитивног културног обрасца који су он и његови пријатељи имали у виду и који су и сами представљали. И када се појави, такав узорни образац се не препознаје и не прихвата.

Литература⁹⁰

Адамовић, Драгослав. „Велибор Глигорић” [*Политика* 1975]. Д. Адамовић. *Разговори са савременицима*. Радован Самарцић (предговор). ИРО „Привредна штампа”, Београд 1982 (даље: *Разговори*). 84–87.

--- „Марко Ристић” [*Политика* 1973]. *Разговори*. 291–293.

--- „Владимир Спужић” [*Политика* 1975]. *Разговори*. 318–321.

Allen, Grant. *Physiological Aesthetics*. London: H. King, 1877.

за даљи развој. Сервилан. Увек је био политички неодређен. Није непријатељ”. Позитивне карактеристике су: „Добар стручњак. Има услова за развој. Члан КП”. Предлози за избор у звање асистента (1950/51) гласе: „социјално порекло – радничко... не зна стране језике ... друг је уредник стручног часописа... озбиљно је схватио овај задатак. Као комуниста одговоран и активно учествује у раду парт. организације. Стручном раду покљонио је довољно пажње”; „Друг је члан агитпропа комисије фак. комитета КПЈ. Ту је у потпуности задовољно и има услова за развој на стручном пољу”. За увид у копије ових докумената (Преглед садашњег стања наставника и асистената, Извештаји начелнику Персоналног одељења Комитета за научне установе, Универзитет и велике школе Владе НР Србије, и др) који се чувају у Архиву Југославије и Архиву Србије захваљујем управнику Библиотеке Правног факултета у Београду, др Светлани Мирчов.

⁸⁹ „Тај њихов луксуз, који је чак и Ђиласа узбунио, морао је код осталих комуниста изазвати разочарање и то не само о комунистичким вођима, него и о комунизму уопште” (Јовановић 2006: 184).

⁹⁰ У угластим заградама налазе се библиографски подаци о оригиналним издањима текстова (када и где су први пут објављени).

Алексић Милан. *Богдан Поповић и српска књижевност*. Докторска дисертација (одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2013).

Arnold, Matthew. *Culture and Anarchy. An Essay in Political and Social Criticism* [1867/8]. London: Smith, Elder and Co, 1869.

Bain, Alexander. "The Civil Service Examinations [1877]". *Practical Essays*. New York: D. Appleton and Company, 1884.

Бегић, Мидхат. *Јован Скерлић, човек и дело*. Београд: Просвета, 1966.

Бекић, Томислав. „Богдан Поповић и немачка књижевност”. *Зборник Матице српске за језик и књижевност* 42, 1.3 (1994).

Богдановић, Димитрије. *Јован Лествичник у византијској и старијој српској књижевности*. Београд: 1968.

Витошевић, Драгиша. *Српски књижевни гласник 1901–1914*. Ур. Александар Петров. Нови Сад: Матица српска, ИКУМ, 1990.

Гавриловић, Зоран. „Скерлићев књижевни лик”. *Јован Скерлић. Историја нове српске књижевности*. Треће издање. Београд: Рад, 1953, V–XIX.

Глигорић, Велибор. [*Критике*. Београд: „Југославија”, 1926]. *Критике*, Београд, 1945.

Guyau Jean-Marie. *L'irréligion de l'avenir: étude sociologique*. Paris: F. Alcan, 1887.

Жуњић, Слободан. *Историја српске филозофије*. Београд: ЗУНС, 2014.

--- „Доситеј Обрадовић и енглески морализам”. *Доситејево врт, годишњак Задужбине Доситеја Обрадовића* 1.1 (2013), 124–142.

Жујовић, Јован. *Дневник 1–2*. Ур. Драгоје Тодоровић. Београд: Архив Србије, 1986.

Зоговић, Радован. „Може ли издаја да застари?”. *Борба* 11 (23.10.1946), 2–3.

Ибровац, Миодраг. Увод. „Богдан Поповић”. *Зборник у част Богдана Поповића*. Београд: ИКГК, 1929, 1–11.

Јеремић, Драган. „Богдан Поповић” [1970]. *Богдан Поповић. Сабрана дела* 5. Ур. Иво Тартаља, Предраг Палавестра. Београд: ЗУНС, 2001, 416–461.

--- *О филозофији код Срба*. [*Савременик* (1967/8)] Београд: Плато, 1997.

Јовановић, Слободан. „Приступно предавање Богдана Поповића, професора Велике школе” [*Ред* 1. 10 (1894): 2]. Слободан Јовановић. *Сабрана дела* 1–12. Ур. Р. Самарцић и Ж. Стојковић. Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, 1990–1991 (даље *СД*). *СД* 11, 821–823.

--- „О друштвеном уговору” [*Српски преглед* 1.7–10 (1895)]. *СД* 12, 199–200.

--- [Z], „Оскар Вајлд”. *СКГ* 1.1. (1901): 77–78.

- „*Квисанте*, роман Антонија Хопа” [СКГ 1.3. (1901): 230–237]. СД 12, 529–534.
- „Светозар Марковић” [Београд: издање аутора, 1903. Друго допуњено издање. Београд: Г. Кон 1920], СД 2, 43–149.
- „Јован Скерлић, *Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје*” [СКГ 11.27. (1911), 44–55, 121–133], СД 2, 43–165,
- „Цорц Мередит” [*Нова Европа* 1.2 (1920): 66–102], СД 11, 487–493.
- „Артур Балфур” [*Нова Европа* 21 (1930): 225–234], СД 2, 673–681.
- „Берк” [*Из историје политичких доктрина*. Београд: ИКПГК, 1935]. СД 10, 149–212.
- „Богдан Поповић” [*Моји савременици*. Виндзор: Авала, (1948), 1961 (даље: *Моји савременици*)]. СД 11, 717–751.
- „Павле Маринковић” [*Моји савременици (1948)*, 1961]. СД 11, 267–296.
- *Поруке*. Ур. Ј. Тркуља, Ж. Лазивић. Београд: Службени гласник, 2006.
- „Један прилог за проучавање српског националног карактера” [Виндзор: Авала, (1957), 1964]. СД 12, 541–582.
- „Љубомир Недић” [(Крф 1917) *Нова Европа* 1. 7–13 (1920)]. СД 11, 665–699.
- „Берк”, *Из историје политичких доктрина*. Платон, Макијавели, Берк, Маркс. [Београд: Г. Кон, 1935]. СД 9.
- „Оснивање Српског књижевног гласника”. *Тамо далеко* 1.1. (1958), 2–6.
- Јовић, Бојан. „’Стари’ и ’нови’, ’стари’ и ’млади’ – неки аспекти односа традиционално/модерно у Српском књижевном гласнику. *Сто година ’Српског књижевног гласника’*. Ур. Станиша Тутњевић и Марко Недић. Београд: Матица српска, ИКУМ, 2003 (даље: *СГ*), 73–83.
- Јововић, Божидар. *Српски официри у националној култури*. Београд: Војноиздавачки завод, 1998.
- Крлежа, Милош. „Bogdan Popović o ukusu” [*Књижевна република* 2.2 (1924/1925): 135–137]. *Зли волшебници – полемике и памфлети у српској књижевности*. Ур. Гојко Тешић. Београд: Слово љубве, 1983.
- Кершовани, Отокар. „Skerlić u svome dobu”. *Izbor članaka*. Пр. Н. Сеферовић. Београд: Kultura: 1960, 279–293.
- Лазаревић, Бранко. „Богдан Поповић” [Анкара, 1936; „Сећања на Богдана Поповића”, (одломци). Пр. Д. Пувачић. *Књижевне новине*. 14.178–179 (24. 8. – 7. 9. 1962)], Богдан Поповић, *Сабрана дела* 5. Ур. Иво Тартаља, Предраг Палавестра. Београд: ЗУНС, 2001, 382–383.
- „Смрт Богдана Поповића”. У: Богдан Поповић, СД 5, 412–415.

Марковић, Светозар. „Отворено писмо г. Матићу” [*Застава* 9 (23. јануар 1870)]. Светозар Марковић. *Целокупна дела*, 2. Ур. Радомир Лукић. Београд: ЗУНС, 1987, 50–62. (даље: ЦД)

--- „Социјализам или друштвено питање” [*Пад*, 9.22 (22. август – 1. децембар 1874)]. ЦД 13. (1995), 91–155.

Матицки, Миодраг. „Трагом утврђивања српске књижевне традиције (Улога Српског књижевног гласника)”. СГ 45–51.

Матовић, Весна, *Критичка мисао српских социјалиста (1868–1914)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1991.

Meredith, George. *The Egoist*. Ed. R. C. Stevenson. Broadview Press, 2010.

Миланковић, Милутин. *Успомене, доживљаји и сазнања*. Изабрана дела 7. Ур. Слободан Рибникар. Београд: ЗУНС, 1997.

Milanov, Kajica. *Titovština u Jugoslaviji*. Slobodan Jovanović (predgovor). Pert (Australija): Sloga, 1952.

Милићевић, Милан Ђ. *Додатак Поменику од 1888*. Београд: Српска краљевска штампарија, 1901.

Milosavljević, Boris. „Monaško-asketski spisi u srpskoj srednjovekovnoj filozofiji”. *Gledišta* 1-2 (1999): 78–92.

--- „Jeremićeva sinteza istorije srpske filozofije”. *Gledišta* 1-2 (1999): 301–308.

--- „Basic Philosophical Texts in Medieval Serbia”. *Balkanica* XXXIX (2008): 79–102.

Милосављевић, Борис. „Учешће Слободана Јовановића у покретању и раду *Ред*а, *Српског прегледа* и *Српског књижевног гласника*”. *Књижевна историја* 43 (2011): 637–661.

--- „Културни и политички образац: памћење и заборав”. *Летопис Матице српске* 93. 6 (јун 2014): 783–808.

--- „Слободан Јовановић – историографија и методологија”. *Токови историје* 2 (2014): 157–184.

--- „Платонова теорија начела”. *Agrafa dogmata, Луча* 20. 2 (2003): 214–237.

Недић, Љубомир. „Господине уредниче”. *Ред* 1 (1. фебруар 1894): 1–2.

Недељковић, Душан. *Реакционарна филозофија старе Југославије*. Београд: 1949.

--- *Наша филозофија у борби за социјализам*. Београд: Српско филозофско друштво, 1952.

--- *Од Хераклита до Његоша и Светозара*. Београд: Просвета 1971.

Никитовић, Александар. *Филозофија наслеђа*. Београд: Српско филозофско друштво, Фонд Слободан Јовановић, 2014.

Новаковић, Стојан. „Доситеј Обрадовић и српска култура”. *Споменица Доситеја Обрадовића*. Ур. Стојан Новаковић. Београд: СКЗ, 1911, 5–37.

Палавестра, Предраг. *Историја српске књижевне критике*, 1. Нови Сад: Матица српска, 2008.

Пандуровић, Сима. *Богдан Поповић*. Никшић: Издавачка књижара Браће Кавaja, 1931. [Примерак са посветом „Библиотеци Општине града Београда. С. Пандуровић”].

Петров, Александар. „Српски књижевни гласник и процес осавремењивања и онесавремењивања у књижевности”. *СГ*. 53–72.

Петровић, Љубодраг. „Грађа Архива Србије о Јовану Скерлићу”. *Друштвено-политичка мисао Јована Скерлића*. Зборник радова са научног скупа САНУ (2001). Београд: ЗУНС, 2004. (даље: *ДПМ*), 333–339.

Petrović, Nikola. „Filozofija istorije i istorijski metod Slobodana Jovanovića”. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1 (1965), 3–25.

Поповић, Павле. „Породица матере Бранка Радичевића” [*Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 3.1–2 (1923): 1–43]. Павле Поповић. *Сабрана дела* 6. Београд: ЗУНС, 1999, 120–155.

--- *Из дневника. Сабрана дела* 11. Ур. Богдан Љ. Поповић. Београд: ЗУНС, 2001.

Поповић, Богдан Љ. „Стефан Марковић (1804–1864)”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 45.1–4 (1979): 94–101.

Прогић, Предраг. „Зрело доба Богдана Поповића” (предговор). Богдан Поповић. *Листићи*. Ур. Богдан Љ. Поповић, Мирослав Јосић Вишњић. Београд, СКЗ, 1991, 7–17.

Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850–1925. Београд: Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, 1925.

Скерлић, Јован. „Слободна мисао у Србији” [*Слободна мисао* (Загреб) 2/1 (1911). 1–3.]. *Изабрана дела*. Ур. Ј. Пејчић, М. Витезовић. Београд: ЗУНС, 2000 (даље: *ИД*), 5. 145–146.

--- „Ген и Француска револуција” [*Одјек*, 4.6.12 (1905)] *ИД* 3: 195–201.

--- „Карл Маркс о Србима” [*Српски књижевни гласник* 24.9 (1910), 631–636] *ИД* 5: 326–327.

--- „Писмо Петру Кочићу” [*Развитак*. 1.2 (1910), 42–45]. *ИД* 5: 112–114.

--- *Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје*. Београд: Напредак, 1922.

--- *Историја нове српске књижевности* [1914]. *ИД* 1 (1997).

--- *Српска књижевност у XVIII веку*. [Ново исправљено издање у редакцији Владимира Ћоровића]. Београд: Напредак, 1923.

„Један задоцнели песник, *Песме* Дим. Глигорића Сокољанина”. Јован Скерлић. *Писци и књиге, Сабрана дела, IV*. Београд: Просвета, 1964, 167–170.

Спужић, Владимир. *О осећајном тону или лепоти сензација*. Београд: СЗЗ, 1926.

Spencer, Herbert. *Social Statics or the Conditions Essential to Human Happiness*. New York: D. Appelton and Company, 1883.

Станковић, Ђорђе и Димић Љубодраг. *Историографија под надзором, прилози историји историографије* 1. Београд: Службени лист СРЈ, 1996.

Стојанчевић, Владимир. „Скерлићева концепција српске новије историје”. *ДПМ*, 21–26.

Стојимировић-Јовановић, Милан. „Јелена Скерлић”. *Силуете старог Београда*. Београд: Просвета, 2008, 575–579.

--- „Скерлић” [рукописна заоставштина]. *Силуете старог Београда*. Београд: Просвета, 2008, 692–696.

--- „Богдан и Павле Поповић”, *Портрети према живим моделима* [рукописна заоставштина]. Ур. С. Трећаков, В. Шовљански. Нови Сад: Матица српска, 1998, 255–262.

Стојковић Андрија. *Развитак филозофије у Срба*. Београд: Слово љубве, 1972.

Taine Hippolyte. *Les origins de la France contemporaine*, I–V. Paris: Nacheffe, 1875–1893.

Тартаља, Иво. „Последња казивања Богдана Поповића” (предговор). Војин Ракић. *Богдан Поповић. Из разговора и сећања давних*. Ур. И. Тартаља. Београд: БГБ, 2004, 7–23.

Трифунковић, Ђорђе. „Речник уз српске преписе Лествице”. *Јужнословенски филолог*, 38 (1982): 79–87.

Цицварић, Крста. „Литерарне концепције Богдана Поповића”. Крста Цицварић. *Критички есеји*. Београд: С. Дебелјевић, 1912, 181–192.

Извори

Објављена рукописна грађа

Поповић, Богдан, „Психологија скоројевића” [рукопис из заоставштине]. Богдан Поповић. *Листићи*. Предраг Протић (предговор). Ур. Богдан Љ. Поповић, Мирослав Јосић Вишњић. Београд: СКЗ, 1991, 297–317.

--- „Андра Николић” [(1926) „Андра Николић и даровитост”. В. Ракић, „Необјављени оглед Богдана Поповића”. *Летопис Матице српске* 382. 6 (1958): 499–511]. *Сабрана дела*. Ур. Иво Тартаља, Предраг Палавестра. Београд: ЗУНС, 2001. (Даље: *СД*), 1. 503.

--- „Истина и непристрасност” [рукопис из заоставштине. Богдан Поповић. *Листићи*. Предраг Протић (предговор). Ур. Богдан Љ. Поповић, Мирослав Јосић Вишњић. Београд: СКЗ, 1991, 331–351] *СД* 6, 337–348.

Ракић, Војин. *Богдан Поповић. Из разговора и сећања давних*. Ур. Иво Тартаља. Београд: БГБ, 2004.

Објављени радови Богдана Поповића

- „Бомарше” [Отаџбина 8.23. 89; 90; 91 (1889); Бомарше (додато 7. поглавље) СКЗ, Београд 1925]. СД 2: 29–152.
- „О књижевности, уводно предавање” [Дело 2 (1894): 96–119; „О књижевности”. Одабрана дела за школу. Београд: Давидовић, 1911, 3–4]. СД 4: 1–20; 371–378.
- „О васпитању укуса” [Српски преглед 1.1; 1.2; 1.3 (1895)]. СД 4: 21–48.
- „Хосе-Марија де Хередија, [СКГ 11.26/1 (1. 1. 1911): 22–32; СКГ 11/26/3 (16. 1. 1911): 116–131]. СД 2: 244–267.
- „Теорија ’реда-по-ред’” [СКГ 10.14.1–7 (1910)]. СД 4: 49–54.
- „Шта Срби имају да науче од Енглеза” [Мусао 1/1 (Лондон 1918), 10–18; Београд: Удружење пријатеља Велике Британије и Америке у Југославији, 1938]. СД 6: 227–246.
- [непотписано], *The psychology of an upstart nation: the Bulgars. The upstart nation's appetites*, [extracts]. Paris: „Graphique”, 1919.
- „Психологија скоројевића”. *Јужна Србија* (Скопље). Ур. Милан Чемерикић, Глиша Елезовић. 1.10 (1922): 41–48; 1.11 (1922): 97–105; 1.12 (1922): 137–150]. СД 6: 314–326.
- „Јован Скерлић као књижевни критичар” [СКГ 1.3 (1920): 21–44]. СД 1: 323–349.
- „Обуздавајте осећања!” [„Зауздавајте осећања”. *Алманах Просвете* (1925): 3–8]. СД 6: 211–217.
- „Три особине енглеског народа” [СКГ 59.8. (1940): 588–590]. СД 6: 311–329.
- „Дечко у Христа на Божић” [Политика (6. 7. 8. јануар 1922): 4–5]. СД 6: 148–153.
- „Емил Зола” [СКГ 7.3. (1902): 238–240]. СД 2: 165–167.

Boris Milosavljević

Bogdan Popović on Cultural Model, Literary Education
and Social Criticism (Theory of Upstarts)

Summary

Bogdan Popović (1864–1944) was a literary critic, aesthetician and literary theorist, and professor of comparative literature at the University of Belgrade. Apart from literature, the area of his interest included morality, the question of cultural models and social criticism. All these interests are closely connected to Popović's understanding of literary education. He believed the Victorian cultural model of the gentleman to be a universal cultural model of contemporary mankind, modelled on humanistic values and Stoic philosophy. He stressed love of freedom (individual, not egalitarian), patriotism and the right to criticize (legal equality) as three most important English virtues. According to Popović, literary education was the most important because of its educational value: literature influences not only our logical

reasoning, but our feelings too. He believed that Herbert Spencer was the greatest philosopher. Thanks to adoption of Montaigne's scepticism Popović did not accept the radical materialism of his time. He accepted Comte's criticism of metaphysics and Schopenhauer's critique of Hegel. He was influenced by French moralists, Montaigne, Pascal, la Rochefoucauld, La Bruyère, de Vigny, Sully Prudhomme, and Alphonse Daudet, his favourite French author.

Although Popović pursued his university studies in Paris and introduced the French style into Serbian literature (Belgrade style), he had a strong affinity for British culture, literature (especially Shakespeare) and authors (Alexander Bain, George Eliot, Matthew Arnold etc), and his style of writing was similar to Macaulay's and Arnold's. His criticism of political radicalism (Jacobinism) was presumably influenced by Hippolyte Taine, who adopted it from Edmund Burke's political philosophy. He was intrigued by the phenomenon of the upstart. In the late nineteenth century, with the process of democratization, European societies, including Serbian, faced the cultural phenomenon of upstarts, a phenomenon that became a theme of literature. Popović followed the common definition of an upstart – one who suddenly rises from obscurity or humble position to wealth or honour, especially the one who is unfitted for his position. His early study on Beaumarchais is a study of the rise of the eighteenth-century phenomenon of parvenus. Popović's concept of the upstart is close to the concept of the semi-intellectual forged by his friend Slobodan Jovanović (1869–1958).

Popović thought there were upstart classes and nations. At the end of the Great War, in Paris, Popović anonymously published a study on the psychology of upstart nations, both in English and in French (1919). According to him, the psychology of upstart nations should be constantly borne in mind in all relations with these nations. He argued that characteristic of the perfect type of parvenu are the nations that worship at the shrine of militarism. This paper offers an analysis and critique of Popović's views, pointing to some contradictions in his deductions.

Key words: moral, culture, literature, society, upstart, politics.

Примљено 16. маја 2014.

Прихваћено за објављивање 1. септембра 2014.